

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ХАРЧОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ**

С.А. СТАХУРСЬКА, В.О. СТАХУРСЬКИЙ

**ПРОГНОЗУВАННЯ ТА МАКРОЕКОНОМІЧНЕ ПЛАНУВАННЯ
КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ**

для студентів спеціальності 6.050100
"Облік і аудит" напрямку 0501 "Економіка підприємства"
денної та заочної форм навчання

СХВАЛЕНО
на засіданні кафедри
менеджменту
Протокол № 11
від 03.04. 2007р.

Прогнозування та макроекономічне планування: Конспект лекцій для студ. спец. 6.050100 "Облік і аудит" напряму 0501" Економіка підприємництва" денної та заочної форм навчання/ Уклад.: С.А. Стахурська, В.О.Стахурський – К.: НУХТ, 2007. – 78 с.

Рецензент: Федулова І.В. канд. екон. наук., доц.

© С.А. Стахурська, В.О. Стахурський , 2007
© НУХТ, 2007

АНОТАЦІЯ

Конспект лекцій призначений для вивчення теоретичних і практичних засад прогнозування і планування на рівні макроекономіки, а саме – соціально-економічного прогнозування та планування. В конспекті представлені основи методології соціально-економічного прогнозування (сутність, призначення, функції, принципи, зміст, методи прогнозування) як наукової бази прийняття управлінських рішень в економіці, методологія державного індикативного планування, методика розрахунків важливих макроекономічних показників, регулювання виконання індикативних планів і програм.

ВСТУП

Змістовна частина конспекту лекцій побудована за окремими темами, які в цілому охоплюють робочу програму курсу:

- сутність, значення і завдання прогнозування і планування в умовах ринкової економіки;
- основи методології економічного прогнозування і планування;
- методи прогнозування і планування;
- державне регулювання економіки;
- теоретичні і практичні основи обчислення макроекономічних показників.

Основними задачами конспекту лекцій є засвоєння основ методології соціально-економічного прогнозування, методології державного індикативного планування, методиці розрахунків важливих макроекономічних показників, регулюванню виконання індикативних планів і програм. В результаті вивчення його студент набуває знань щодо наукових основ сучасного соціально-економічного прогнозування; методології формування державних індикативних планів, цільових комплексних програм; напрямків та засобів державного регулювання виробничих відносин та соціально-економічного розвитку.

Вивчення дисципліни базується на знаннях з економічної теорії, макроекономіки та економетрики. Дисципліна має сформувати правильне розуміння функціонування економічної системи країни та з урахуванням цього навчити раціонально будувати господарську діяльність підприємства.

За структурою дисципліна охоплює п'ять окремих тем, які функціонально та логічно пов'язані між собою.

Рекомендаціями щодо порядку вивчення дисципліни можуть бути наступні:

- кожна тема має назву і план, який в подальшому розкривається за окремими питаннями;
- кожна тема містить посилання (у квадратних дужках) на літературні джерела як основні, так і додаткові у відповідності до переліку використаних джерел.

Таким чином, є можливість більш поглиблено вивчити окреме питання теми, додатково використовуючи літературні джерела.

Розвиток та поглиблення задач дисципліни за межами курсу лекцій слід шукати в зазначених додаткових літературних джерелах.

ОСНОВНА ЧАСТИНА

Тема 1. Сутність, значення і завдання прогнозування та планування в умовах ринкової економіки

1.1. Сутність і значення прогнозування економічного розвитку країни.

1.2. План як інструмент державного регулювання економіки.

1.3. Завдання прогнозування і економічного планування.

1.1. Сутність і значення прогнозування економічного розвитку країни.

Суспільне життя не можливе без прогнозування перспектив розвитку, без передбачення майбутнього. Прогнозування – це процес розробки прогнозів. У процесі прогнозування визначаються якісні зміни або стан об'єкта в який-небудь майбутній момент часу.

Прогнозування (грецькою – знання наперед) – вид пізнавальної діяльності людини, спрямованої на формування прогнозів розвитку об'єкта на основі аналізу тенденцій його розвитку.

Прогнозування дає відповідь на такі запитання:

а) чого найбільш імовірно слід очікувати в майбутньому (який буде стан)?

б) яким чином необхідно змінити умови, щоб досягти бажаного стану об'єкта в майбутньому (шляхи досягнення певного стану)?

в) коли можна досягти того чи іншого стану (термін)?

Прогноз – це науково обґрунтоване судження про можливі стани об'єкта в майбутньому та (або) про альтернативні шляхи і терміни їх досягнення.

Мета прогнозів – визначити напрями і тенденції розвитку будь-якого процесу, ймовірні строки появи тих або інших подій, обсяги необхідних робіт. Усі строки, обсяги, числові характеристики тощо у прогнозі мають імовірнісний характер і допускають можливість внесення коректив. Коригування забезпечує безперервний процес прогнозування, а внесені зміни дають можливість опрацьовувати різні варіанти прогнозів, які надалі є основою планів. Прогноз полягає в передплановому розробленні багатоваріантних моделей плану.

Значення прогнозування економічного розвитку країни полягає в тому, що на основі прогнозів можна здійснювати більш обґрунтоване планування та регулювання діяльності.

Об'єкт прогнозування – процеси, явища та події, на які спрямована пізнавальна та практична діяльність суб'єкта прогнозування.

Суб'єкт прогнозування – організація, підприємство, установа або окрема особа, що здійснює розроблення прогнозу.

Основні види прогнозів:

1. Пошуковий (дослідницький, генетичний) прогноз – це прогноз, змістом якого є визначення можливих станів об'єкта прогнозування в майбутньому.

2. Нормативний (програмний) прогноз – це прогноз, змістом якого є визначення шляхів та термінів досягнення можливих станів (що приймаються як задані) об'єкта прогнозування в майбутньому.

3. Комплексний прогноз – це прогноз, що містить елементи пошукового та нормативного прогнозів.

4. Інтервальний прогноз – це прогноз, результат якого подається у вигляді довірчого інтервалу характеристики об'єкту прогнозування для заданої ймовірності здійснення прогнозу.

5. Точковий прогноз – це прогноз, результат якого подається у вигляді єдиного значення характеристики об'єкту прогнозування без вказування довірчого інтервалу.

6. Глобальний прогноз – це прогноз, що стосується Землі та Людства в цілому.

7. Загальнодержавний прогноз – це прогноз, що стосується держави в цілому.

Крім того розрізняють міждержавні, регіональні, міжрегіональні, локальні, галузеві, міжгалузеві, територіально-виробничі та інші прогнози.

Класифікація прогнозів за ознаками. Прогнози можуть мати понад тридцять ознак. Основні, найважливіші з них:

- за «відношення до об'єкту прогнозу»: а) активні прогнози; б) пасивні прогнози;
- за «метою прогнозу»: а) конфірмативні прогнози, мета яких – довести або спростувати те чи інше уявлення про об'єкт прогнозу; б) планіфікаційні прогнози, мета яких – створити базу для планування;
- за «ступенем усвідомлення і обґрунтованості доказів і методів прогнозів»: а) інтуїтивні прогнози, зроблені через не усвідомлення методів і принципів прогнозів; б) логічні прогнози, в яких містяться логічні (теоретичні) обґрунтування вихідних принципів прогнозів, які базуються на певних методах прогнозування і способах оцінки результатів;
- за «формою вираження результатів прогнозу»: а) кількісні – прогнози подій, які мають чітко виражені і вираховані параметри; б) якісні – прогнози не мають кількісних градацій і кількісного вираження;
- за «рівнем мови науки, в пропозиціях якої сформульовано прогноз»: а) прогноз індивідуального фактора в пропозиціях мови спостереження; б) прогноз емпіричних залежностей; в) прогнози теоретичних закономірностей;
- за «методом, застосованим для прогнозування»: а) прогнози, одержані загальнонауковими методами – за аналогією, дедуктивні, індуктивні тощо; б) прогнози, що одержані інтернауковими методами – екстраполяція, інтерполяція, моделі, експертні оцінки тощо; в) прогнози, що одержані науковими методами – індекси в економіці, патенти в техніці;
- за «кількістю методів для прогнозів»: а) симплексний – прогноз, для якого використовується один метод (наприклад, – екстраполяція); б) дуплек-

- сний – прогноз, для якого застосовуються два методи; в) комплексний – прогноз, для якого необхідно більше двох методів;
- за «часом прогнозованої події»: а) далеко строковий (з періодом попередження понад 15 років); б) довгострокові прогнози – економічні (5–15 років), розвитку техніки (5–7 років); в) середньострокові прогнози – економічні (2–5 років), розвитку техніки (3–5 років); г) короткострокові прогнози – економічні (від 1 місяця до 1 року); розвитку техніки (1–3 роки); д) оперативні прогнози – економічні (до 1 місяця);
 - за "кількістю характеристик об'єкту прогнозування": а) багатомірний (мультиплетний) прогноз – який має декілька якісних або кількісних характеристик об'єкта прогнозування; б) одномірний (сингулярний) прогноз – який має одну якісну або кількісну характеристику об'єкта прогнозування.

1.2. План як інструмент державного регулювання економіки.

1.2.1. Значимість планування в ринкових умовах.

В умовах ринкової економіки планування стає у багато разів важливішим, оскільки без глибоких розрахунків, без обґрунтування і передбачення різного роду змін у майбутньому вижити в конкурентній боротьбі дуже важко. Цим обумовлюється важливість передбачення і планування, як найважливіших складових загального процесу управління.

У планах поєднуються загальнодержавні і регіональні інтереси при широкій самостійності низових ланок. У багатьох розвинутих країнах важлива роль відводиться розробці економічних прогнозів – короткострокових і довгострокових. Як правило, такі прогнози здійснюються статистичними органами на основі розрахунку і застосування індексів руху кон'юнктури, а також обстежень дрібних і середніх підприємств, аналізу прогнозів інвестицій на базі безпосереднього опитування економічних суб'єктів про плани їх діяльності на перспективу.

План визначає конкретну мету і передбачає детальні події розвитку досліджуваного об'єкта. В плані фіксуються шляхи і засоби розвитку у відповідності до поставлених цілей, а також прийняті управлінські рішення. Характерна риса плану – визначеність і відносна директивність завдань.

Відмінність і єдність прогнозування і планування. Між прогнозом і планом існують розбіжності, головна з них в тому, що план є директивним, а прогноз імовірнісним. Крім того, план – це однозначне рішення, а прогноз є багатоваріантним та альтернативним. В даному випадку прогнозування виступає дослідницькою базою планування. Розроблення прогнозів засноване на статистичних методах, а планування базується не більш точних методах балансових та інших розрахунків. Якщо прогнозування є методом науково аргументованого передбачення імовірних тенденцій і напрямів при розв'язанні стратегічних завдань суспільства, то планування представляє собою науково обґрунтовану ор-

ганізацію суспільства, соціально-економічного і виробничого процесів у країні, регіоні, галузі, на підприємстві, робочому місці. Між цими поняттями є відмінності та єдність, але підміняти одне з них іншим не коректно. Якщо прогноз дає досить загальні контури намічуваних цілей і способів їх досягнення, то план являє собою систему взаємоузгоджених обґрунтувань, які об'єднані спільною метою та визначають строки, методи і послідовність досягнення мети, виконання програм, робіт і рішень.

Мета державного планування – забезпечити реалізацію економічної політики держави.

Відхід від директивного управління економікою докорінно змінює і планування. В плані мають знайти відображення розв'язання трьох корінних взаємопов'язаних економічних проблем, які притаманні будь-якому суспільству: 1) що виробляти; 2) як виробляти, тобто за рахунок яких ресурсів; 3) для кого призначаються вироблені товари.

Якщо раніше ці проблеми розв'язувалися в плані директивними методами, то в ринкових умовах йдеться про виключно економічні. Таким чином, змінюється функція плану. На місце директивної і розподільчої функції має прийти функція цілеспрямування і орієнтування товаровиробників і споживачів усіх форм власності за допомогою економічних методів.

Індикативне планування – завдання та сутність. Планування в умовах ринкових відносин повинно мати індикативний (рекомендаційний) характер, його найважливіші завдання – формування уявлення про майбутню економічну структуру і провідні напрями розвитку шляхом організації приватного та державного секторів економіки, визначення сфер появи гострих проблем, які вимагають активного державного втручання, та його масштабів. В індикативному плануванні прогноз поєднується з непрямым регулюванням соціально-економічних процесів через розгалужену систему законів і правових актів, що визначають основи діяльності урядових органів.

Роль урядового економічного плану. Завдання урядового економічного плану в умовах вільної ринкової економіки зводяться до такого: аналіз проблем економіки і формування стратегії їх розв'язання; формування основних напрямів економічної політики уряду на майбутній період; формування економічних орієнтирів (підойм) для приватного і державного секторів економіки; координація інтересів різних соціальних груп і територій.

Роль урядового економічного плану в умовах вільної ринкової економіки повинна зводитись до виконання таких завдань:

перше завдання – аналіз проблем економіки і формування стратегії їх розв'язання: нестабільність і спад виробництва; інфляція; дефіцит державного бюджету та платіжного балансу; руйнування фінансово-бюджетної і грошово-кредитної систем; низький життєвий рівень населення;

друге завдання – відображення у плані основних напрямів економічної політики уряду на майбутній період з тим, щоб створити основу для всіх інших планів та дотримання у цей період єдиної економічної політики, щоб запобігти перегріву або переохолодженню економічного життя, неправильному розподілу ресурсів, дисбалансу витрат і доходів суспільства в цілому тощо;

третє завдання – формування економічних орієнтирів для приватного і державного секторів економіки, надання їм можливості ознайомитися з напрямками ділової активності в країні, застосуванням державою економічних, правових та адміністративних важелів;

четверте завдання – координація інтересів різних соціальних груп, територій.

Складові частини системи управління в державному плануванні. Для вирішення перерахованих вище завдань на державному рівні повинні бути задіяні такі складові частини системи управління, як *економічна кон'юнктура, економічна політика і державне регулювання економіки.*

1.2.2. Економічна кон'юнктура

Економічна кон'юнктура – це рівень активності економічних суб'єктів та його зміни, сукупність сприятливих і несприятливих умов і обставин, що впливають на зміни

економічних процесів у суспільстві. До них належать: попит на інвестиції, гроші, кредит і товари, грошові доходи, плани підприємців щодо інвестицій, ринок нерухомості, інфляційні процеси та їх динаміка, стан безробіття і створення робочих місць, динаміка цін на сировинні ресурси, соціальний розвиток і рівень життя населення, сукупність попиту та пропозиції, конкурентоспроможність вітчизняної продукції на внутрішньому і зовнішньому ринках, рівень залежності виробництва від зовнішніх джерел, стан платіжного балансу, борги держави та їх структура, структурні перекоси в економіці та міжгалузеві диспропорції, ефективність науково-технічного прогресу.

Особливість кон'юнктури. Особливість кон'юнктури полягає в тому, що вона змінюється, як правило, у такій послідовності: *сприятливі умови – економічний спад – застій – відродження – сприятливі умови.* Такий порядок зміни кон'юнктури називається «бізнес-цикл».

Економічний цикл – це послідовність піднесень і спадів протягом кількох років, тобто це рух суспільного виробництва від одного кризового явища до іншого, який постійно повторюється. Кожний цикл – це певна послідовність, яка складається з альтернативних фаз, які повторюються одна за одною. Кожна з попередніх фаз повинна мати здатність до відтворення наступних. Тобто економічний цикл набуває здатності до само відтворення, а також для нього характерна регулярність його проходження.

Світовий досвід показує, що тривалість кожного циклу може бути різною, але в середньому становить 4 роки. Якщо в цей період зміна сприятливих і несприятливих умов характеризується зміною періоду високого економічного зростання періодом уповільнення, то такий процес називається «циклом економічного зростання». Якщо ж економічне зростання змінюється спадом, то такий процес називається «циклом економічного спаду».

Основні ознаки, що характеризують економічні цикли, такі: тривалість циклу та його рушійні сили, які зумовлюють механізм його проходження. З даного погляду всі економічні цикли поділяють наступним чином:

1. Цикли Кондратьєва, або довгохвильові цикли (40 – 60 років), їх головна рушійна сила – радикальні зміни та структурна перебудова технологічної бази суспільного виробництва.

2. Цикли Кузнеца (20 років), рушійні сили – зрушення у відтворювальній структурі виробництва.

3. Цикли Джаглера (7 – 11 років) – є підсумком взаємодії багатьох грошово-кредитних факторів.

4. Цикли Китчина (3 – 5 років) – обумовлюються динамікою відносної величини запасів товарно-матеріальних цінностей на підприємствах.

5. Приватні господарські цикли (1 – 12 років) – існують у зв'язку з коливаннями інвестиційної активності.

Причини зміни бізнес-циклу і його тривалості. Зміна «бізнес-циклу» і його тривалість відбувається через різні причини:

а) за допомогою механізму регулювання економіки, що включає регулювання засобів виробництва, резервних фондів, сировинних запасів тощо;

б) шляхом зміни кредитно-грошової політики, тобто її послаблення або посилення;

в) зміни економічної ситуації за кордоном;

г) обмеження надходження енергоносіїв або їх подорожчання;

д) демографічні зміни;

є) технічна і технологічна революція та ін.

Щоб запобігти різким змінам кон'юнктури, використовується економічне планування.

Дослідження кон'юнктури. Вистежування кон'юнктури здійснюється, як правило, із застосуванням двох типів досліджень: «Індексу зміни кон'юнктури» та «Бізнес-огляду».

Індекс зміни кон'юнктури – це зведення в єдине ціле за допомогою різних методів (метод Мітчела і Бериса) статистичних даних, що відбивають зміни кон'юнктури. Це дає можливість оцінити загальну картину кон'юнктури і скласти прогноз на майбутнє.

Для бізнес-огляду характерним є метод визначення взаємин між дифузними індексами оцінки економічної ситуації і показником бачення ситуації Національним банком. Взаємини ці будуються за принципом «піків» і «спадів» та показників росту економіки.

Для складання бізнес-огляду спочатку здійснюється безпосереднє опитування за допомогою анкет менеджерів компаній (стан економіки, виручка від проданих товарів, ціни, рух капіталів тощо), які висловлюють свої думки про стан кон'юнктури, перспективи розвитку і т. д. В результаті одержують об'єктивну інформацію, яку неможливо знайти в інших дослідженнях, економічних показниках або статистичних даних.

Особливість бізнес-оглядів. Бізнес-огляди охоплюють не лише реальні, а й прогнозовані показники.

Напрями аналізу і вивчення економічної кон'юнктури:

1. Економічна кон'юнктура та її вплив на економічну політику (сутність економічної кон'юнктури та сукупність умов і обставин, що впливають на хід соціально-економічних процесів у суспільстві: кризові явища та їх причини; попит на гроші, кредит і товари; грошові доходи населення; плани підприємств щодо інвестицій; ринок нерухомості; реагування населення та інституціональних одиниць на економічні процеси; експорт та імпорт; сукупні попит та пропозиції).

2. Економічна кон'юнктура як інформаційна база формування економічної політики (визначаються проблеми, які стоять перед суспільством, цілі і пріоритети, що потребують вирішення в плановому періоді).

3. Економічна кон'юнктура – стан попиту і пропозицій:

- аналіз індивідуальних ринків (попит і пропозиції, природа ринків і процеси формування цін та обсягів виробництва);
- ринкова рівновага (попит, пропозиція і ціна; конкурентне ціноутворення: для чого виробляються товари; що має бути вироблено; як мають бути вироблені товари);
- створення сприятливих умов для поживлення попиту і пропозицій (внутрішній і зовнішній ринки, попит на вітчизняну продукцію).

4. Економічна кон'юнктура і макроекономічний стан економіки:

- стан економіки та її динаміка (макроекономічні показники, величина сукупного виробництва та динаміка реального і номінального валового внутрішнього продукту (ВВП), їх структура, фактори, що впливають на динаміку показників);
- проблеми економічного зростання (життєвий рівень населення, природні ресурси, капіталовкладення і нові технології; економічна кон'юнктура і рівень зайнятості);
- інфляційні процеси та їх динаміка (динаміка цін на сировинні ресурси, співвідношення із світовими цінами, грошова і кредитна емісія; витрати виробництва та їх формування на мікро рівні як фактор інфляції; сукупний попит і сукупна пропозиція);
- соціальний розвиток та рівень життя населення (реальна зарплата, співвідношення продуктивності праці, її оплати і рівня цін);
- безробіття: стан (наявне і приховане, створення робочих місць, повна зайнятість) та типи (фрікціонне безробіття (пошук роботи), структурне безробіття, циклічне безробіття).

5. Економічна кон'юнктура і стан грошово-кредитної системи:

- гроші (попит на гроші, пропозиції грошей; грошовий ринок; аналіз нерегульованості діяльності банків у створенні грошового ринку і створення циклічності коливання ділової активності);
- кредити (попит на кредити, резервна норма, облікова ставка, операції на відкритому ринку; динаміка довгострокових і короткострокових кредитів);
- залежність грошово-кредитної політики та інфляції (дії комерційних банків та їх зв'язок з Національним банком, регулювання).

6. Економічна кон'юнктура і фінансова система:

- фінансова система та її вплив на розвиток економіки (бюджети держави, регіонів, підприємств, їх взаємозв'язок);
- розподіл доходів (нерівність розподілу доходів і роль бюджетів усіх рівнів управління; роль державних податків у зменшенні нерівності доходів);
- стан фіскальних і стимулюючих податків за минулий період.

7. Економічна кон'юнктура і стан мікроекономіки:

- матеріальне виробництво (забезпеченість ресурсами, особливо енергоресурсами, обсяги найважливіших виробів та їх динаміка, аналіз стану виробничого апарату, ресурсозбереження, прогресивні технології);
- структура економіки (відтворювальна, галузева і технологічна структури; структурні перекоси в економіці, рівень залежності від зовнішніх умов).

8. Економічна кон'юнктура і зовнішньоекономічна діяльність:

- міжнародна торгівля (роль міжнародної торгівлі, обсяги і структура, спеціалізація);
- протекціонізм (захист власної економіки, захист від демпінгу, дешева робоча сила, внутрішня зайнятість).

1.2.3. Економічна політика.

Сутність економічної політики. Економічна політика – це сукупність політики цілей, пріоритетів і завдань в економіці та економічних і правових важелів для їх досягнення. Суть економічної політики полягає в тому, що держава законодавчими актами визначає своє ставлення до процесів, які відбуваються в економіці, окреслює конкретні цілі, пріоритетність і послідовність їх досягнення, регламентує основоположні параметри національних інтересів країни у зовнішньоекономічних відносинах. Цілям, завданням та пріоритетам уряду країни має відповідати цінова, фінансово-бюджетна, інвестиційна, грошово-кредитна, валютна, зовнішньоекономічна, антимонопольна, митна політика. Ефективність економічної політики характеризують два чинники: стабільність і зваженість.

Здійснення економічної політики проявляється в діяльності державних органів законодавчої влади і управління, що спрямована на визначення відповідних цілей, завдань, пріоритетів та методів і засобів їх досягнення.

Умови здійснення економічної політики. Для здійснення економічної політики необхідні наступні умови:

- а) єдність між макроекономічною, галузевою та регіональною політикою;
- б) баланс внутрішньої та зовнішньої політики;

в) єдність короткострокової і довгострокової політики. Щоб досягти такої єдності, Міністерство економіки та з питань європейської інтеграції України координує свої дії з відповідними міністерствами, територіями в процесі розро-

бки економічної політики, економічного прогнозу, складання економічного плану, дослідження стану економіки.

Складові економічної політики та їх спрямування:

1. *Грошово-кредитна і фінансова політика* – спрямовується на запобігання зайвим витратам та надмірному збільшенню грошової маси, великою мірою визначає рівень ефективності використання ресурсів, впливаючи на мобілізацію і використання фінансових ресурсів.

2. *Фіскальна політика* – визначає структуру оподаткування та першочергові державні витрати, істотно впливає на темпи економічного зростання, стан внутрішнього і зовнішнього платіжних балансів і є важливим фактором досягнення макроекономічних результатів.

3. *Валютна політика* – зосереджується на виборі системи валютних курсів і встановленні курсу, за яким здійснюватимуться валютні операції. Валютні курси всебічно впливають на економіку країни через вплив на рівень цін.

4. *Політика структурної перебудови* – передбачає збільшення внутрішнього виробництва на основі підвищення ефективності використання капіталу, праці та землі й ефективності розподілу їх використання між галузями. При розробленні та реалізації структурної політики значення має врахування господарських одиниць усіх форм власності та залучення з цією метою різноманітних джерел ресурсів, у тому числі технічної допомоги, інвестицій.

5. *Політика зовнішньоекономічної діяльності* – включає політику зовнішніх позик і заборгованості, торговельну та інші; спрямовується на зменшення економічної залежності країни від зовнішніх факторів, забезпечення конкурентоспроможності на світовому ринку, на розроблення і реалізацію антидемпінгових заходів.

6. *Торговельна політика* – спрямовується на забезпечення справедливої конкуренції на внутрішніх та зовнішніх ринках і широкий вибір товарів для споживачів, примушує підприємців впроваджувати та досягати економії переважно на основі зростання масштабів виробництва.

7. *Політика зовнішніх позик і зовнішньої заборгованості* – будується виходячи з розміру зовнішніх позик, що залежить від торговельної політики, політики валютних курсів і цін, грошово-кредитної і фінансово-бюджетної політики, а також усвідомлення своєчасності сплати боргів.

Особливості розроблення економічної політики. Розробляючи економічну політику, слід усвідомити наступне:

- більшість соціально-економічних процесів починають формуватися ще задовго до того, як проявляються їх перші відчутні наслідки;
- наявність подвійного ефекту від втручання в економічні процеси, який може бути одночасно і позитивним, і негативним.

Усе це визначає макроекономічну політику, яка за допомогою економічних, правових і адміністративних важелів здійснює вплив на економіку країни в цілому, формуючи найбільш бажану для народу структуру економіки.

Основні напрями вироблення економічної політики:

1. Економічна політика держави як визначальний фактор розвитку економіки:

- сутність економічної політики (процес формування економічної політики, визначення її спрямованості на досягнення цілей, пріоритетів і розв'язання проблем, що стоять перед суспільством);
- економічні функції держави (роль державних органів законодавчої влади та управління у формуванні і реалізації економічної політики держави);
- структурні елементи економічної політики (висвітлення шляхів розв'язання центральних проблем будь-якої економічної формації).

2. Економічна роль держави в забезпеченні стабільного економічного розвитку:

- цільові функції держави щодо різних типів економіки – перехідного типу; економіки, що знаходиться на піднесенні; економіки, що набула високого розвитку (причини, що зумовлюють втручання держави в економічні процеси; пряме і непряме державне регулювання; зростання суспільного споживання; безпосереднє управління державним сектором економіки);
- правова і суспільна атмосфера (захист конкуренції і створення сприятливих умов, перерозподіл доходів і ресурсів, суспільні блага і послуги, стабілізація).

3. Фінансово-бюджетна політика:

- державні фінанси (доходи і видатки державного бюджету, фінанси областей і місцевих органів, їх доходи та витрати; розмежування бюджетів держави і підприємств);
- податкова політика (фіскальна політика і політика, спрямована на здійснення стимулюючої функції);
- фінансова стабілізація (реформування фінансово-бюджетної сфери, перебудова податкової системи);
- бюджетний дефіцит і державна заборгованість (дефіцит і борг, функціональні фінанси, економічні наслідки, банкрутство, зовнішній борг).

4. Економічна політика інституціональних і структурних перетворень:

- інституціональні перетворення (перебудова відносин власності, антимонopolне регулювання, розвиток ринкової інфраструктури, підтримка підприємництва, управління державним сектором і недержавною формою власності);
- структурні перетворення та їх пріоритети (у матеріальному виробництві – промисловість, АПК, будівництво, транспорт, зв'язок, у сфері послуг – комунальне забезпечення, фінансово-кредитне та страхове обслуговування тощо; використання зовнішньої фінансової та технічної допомоги для здійснення структурних перетворень).

5. Економічна політика зайнятості:

- зайнятість і безробіття як важливі макроекономічні показники; економічні цикли, причини їх коливань та вплив на виробництво товарів і рівень безробіття; ринок робочої сили;
- безробіття (визначення рівня безробіття, економічні втрати від безробіття на внутрішньому і зовнішньому ринках, інфляція, зумовлена безробіттям);
- зайнятість (повна зайнятість та її сутність; створення робочих місць як найважливіша цільова функція держави, суть і значення політики зайнятості в умовах ринкової економіки; повна зайнятість і ціна стабільності в суспільстві);
- інструменти зайнятості; споживання і збереження, фактори, що їх зумовлюють; інвестиції, норма чистого прибутку, попит на інвестиції.

6. Грошово-кредитна політика:

- гроші і банківська справа, функції грошей, попит на гроші, грошовий ринок (створення запасів грошей банками через багаторазові вклади і розширення кредитного потенціалу; необхідність контролю за грошима);
- Національний банк та його політика (цілі кредитно-грошової політики, її інструменти, політика дотримання рівноваги чистого національного продукту і рівня цін, ефективність кредитно-грошової політики);
- взаємодія держави і банківської системи (політика держави щодо забезпечення надійності банків: їх утворення і діяльність; державне страхування банківських депозитів; вдосконалення грошово-кредитної політики Національного банку).

7. Цінова політика:

- витрати виробництва (економічні витрати, витрати виробництва в короткостроковому періоді, витрати виробництва в довгостроковому періоді);
- ціна виробництва (чиста монополія, перепони для конкуренції, визначення ціни і обсягу виробництва, економічні наслідки монополії, цінова дискримінація, регулювання монополії; регулювання цін);
- ціноутворення і заробітна плата (визначення заробітної плати та її рівень, зарплата та її диференціація, інвестиції в людський капітал; проблеми економічного росту і стабільності цін);
- політика ціноутворення і використання ренти, процента, прибутку (економічна рента, кредитний процент, підприємницький дохід).

8. Регіональна економічна політика:

- політика розширення економічних можливостей регіонів (зростання частки відрахування до бюджетів регіонів від загальнодержавних доходів, розширення прав щодо встановлення місцевих зборів і платежів, регулювання всіх сфер економіки в своїх регіонах, здійснення зовнішньоекономічних зв'язків у межах розширених прав);

- політика розширення обов'язків щодо вирішення проблем регіонів, допомога підприємствам, розв'язання соціальних, екологічних, транспортних, комунальних та інших проблем, регіонів.

9. Політика зовнішньоекономічної діяльності та обслуговування боргів:

- роль міжнародної торгівлі (економічна основа торгівлі, спеціалізація, умови і вигоди від торгівлі; міжнародна торговельна політика, закони про взаємну еквівалентну торгівлю, економічна інтеграція; протекціонізм; економіка митного захисту і вільної торгівлі);
- валютні курси і платіжний баланс (платіжний баланс країни, дефіцити і активи платіжних балансів; валютні системи і коригування платіжних балансів).

1.2.4. Державне регулювання економіки.

Державне регулювання економіки – це цілеспрямована діяльність держави щодо створення правових, економічних і соціальних передумов, необхідних для найбільш ефективного функціонування ринкового механізму і мінімізації його негативних наслідків. Раціональне державне регулювання економіки не протистоїть механізму ринкового регулювання і не підміняє його, а свідомо використовуючи його регулюючий потенціал, надає ринковим регуляторам здатність більш цілеспрямовано та ефективно впливати на економічний розвиток.

Державне регулювання – це реалізація макроекономічної політики на основі визначення безпосереднього зв'язку між економічними підйомами і цілями щодо економічного зростання, інфляції і платіжного балансу.

Методи. Для цього є цілий арсенал вивірених світовою і вітчизняною практикою економічних, правових і адміністративних методів.

Інструменти – ціни, податки, кредити, тарифи, інвестиції, цінні папери, проценти, резерви, амортизаційні відрахування, бюджет, програми, пільги, мито, квоти, ліцензії, державні замовлення, субсидії.

Реалізуючи зважену економічну політику, забезпечуючи створення нових робочих місць і підвищення життєвого рівня народу, держава прагне досягати високого рівня економічного росту без інфляційних процесів, гармонійно регулювати міжнародні відносини.

В плані можуть знайти відображення зважені дії щодо використання:

- а) централізованих ресурсів;
- б) децентралізованих ресурсів.

Суб'єкти державного регулювання:

1. Міністерство економіки та з питань європейської інтеграції України разом з Міністерством фінансів використовують, як правило, централізовані фінансові ресурси для впливу на економічний розвиток. Зокрема це податки, централізовані капіталовкладення, фінансування соціальних витрат та розвитку науки і техніки, фінансування державних програм, у тому числі по охороні природного навколишнього середовища, державних закупівель, розвитку сировинної бази.

2. Міністерство економіки та з питань європейської інтеграції України разом з Національним банком здійснюють вплив на розвиток економіки в цілому шляхом регулювання кредитної і грошової емісії, визначення середніх облікових ставок, валютного регулювання, встановлення курсу національної валюти.
3. Міністерство економіки та з питань європейської інтеграції України разом з Міністерством торгівлі та іншими міністерствами визначають обсяги експорту та розвитку його потенціалу, формування торговельного балансу, зростання товарів для внутрішнього ринку.
4. Міністерство економіки та з питань європейської інтеграції України разом з Державним митним та Антимонопольним комітетами визначають величину мита для тарифного регулювання експорту та імпорту, методів і форм створення конкурентного середовища та обмеження впливу монополістів.
5. Міністерство економіки та з питань європейської інтеграції України разом з Міністерством праці та соціальної політики і Міністерством фінансів розробляють методи регулювання доходів і соціального захисту населення та рівнів мінімальних соціальних гарантій, зайнятості.

1.3. Завдання прогнозування і економічного планування.

Прогнозування і планування становлять дві стадії єдиного послідовного процесу управління економікою, які виконують при цьому певні завдання.

Перша стадія: прогнозування – враховує аналіз динаміки і фактичного стану внутрішнього і зовнішнього ринку, соціально-економічного розвитку; наукові дослідження та їх практичні результати; прогноз науково-технічного прогресу; концепцію соціально-економічного розвитку на перспективу; найважливіші народногосподарські стратегічні програми; прогноз напрямів розвитку та розміщення продуктивних сил; передбачення наслідків заходів, що будуть проведени.

Друга стадія: планування – здійснюється розроблення індикативних планів на перспективний період; формування цілей пріоритетів і пропорцій, економічних, правових і адміністративних важелів; розробку бюджетних планів країни та регіонів; доведення планів і бюджетів до суб'єктів ринкової економіки.

Об'єкт прогнозування і планування – народне господарство країни, всі інституціональні (господарські) одиниці, області, міста, райони. В своїй сукупності об'єкт прогнозування і планування включає: економіку, виробництво, реалізацію, ринкову інфраструктуру, науку, техніку, соціальний розвиток. Однак, тут розробляється і здійснюється вплив не на виробництво, перерозподіл або економічні відносини безпосередньо, а на процеси, що відбуваються в економіці, тобто здійснюється управління не особами, а процесами.

Суб'єктом прогнозування і планування є держава, що виконує свою економічну функцію регулювання за допомогою використання економічних, правових та адміністративних важелів.

Для досягнення намічених цілей на макроекономічному рівні здійснюється цілий ряд економічних правових та адміністративних втручань в економіку. В період значного розширення економічної діяльності і настання так званого «перегріву» економіки застосовується прогресивна система оподаткування. Це забезпечує перевищення податкових надходжень над рівнем економічного зростання, а також поліпшує баланс бюджету внаслідок зниження бюджетних витрат на допомогу по безробіттю, соціальне страхування і т. д. Таким чином досягається стримуючий вплив на економіку, який відіграє роль «охолоджуючого» фактора. У цей період фінансові важелі мають бути спрямовані на запобігання зростанню інфляції, яку породжує за таких умов надмірний попит. Зокрема, вживаються заходи для стримування пропозицій грошей шляхом купівлі облігацій на відкритому ринку або стримування попиту на капітали за допомогою регулювання процентної ставки через підвищення офіційної процентної ставки. Під час економічного спаду, коли збільшуються бюджетні витрати на соціальне страхування за переважаючого різня економічного спаду при зменшенні податкових надходжень, що погіршує баланс бюджету, спрацьовує вмонтований стабілізатор, справляючи стимулюючий вплив на економіку. Щоб запобігти спаду в економіці і застою в діяльності приватного та державного секторів уряд зобов'язаний активно збільшити бюджетні витрати на суспільні інвестиції з тим, щоб підтримати економіку країни.

У період економічного спаду, коли попит, як правило, нижчий за пропозицію, не існує значного фактора зростання інфляції і для вагомого економічного впливу важливо «вдихнути життя» в підвищення попиту на капітал шляхом зниження офіційної процентної ставки, що надасть можливість знизити банківські процентні ставки.

За стабільності економічного розвитку держава може значно децентралізувати свої регулюючі функції. Однак при уповільненні економічної активності державного і приватного сектора та появі небезпеки відхилення економіки від бажаного шляху розвитку виникає необхідність терміново виробити таку економічну політику, яка зведе б в єдине русло фінансову, грошово-кредитну, зовнішньоекономічну і антимонопольну політику.

Виконувати роль єдиного економічного центру може Міністерство економіки та з питань європейської інтеграції України. Основу його функцій становить методологічне та організаційне забезпечення реалізації економічної політики держави, викладеної в нормативних актах законодавчих і виконавчих органів.

Міністерство економіки та з питань європейської інтеграції України разом з іншими міністерствами і відомствами, науковими організаціями в концентрованому вигляді формують відповідну стратегію і тактику реалізації економічної політики. При цьому основна увага зосереджується на розробці цілей, пріоритетів та орієнтирів на близьку та віддалену перспективу, а також на визначенні економічних, правових та адміністративних важелів для досягнення наміченого, що здійснюється разом з відповідними міністерствами і відомствами:

- Міністерством фінансів – з фінансово-бюджетного і податкового регулювання;
- Національним банком – з грошово-кредитного і валютного регулювання;
- Антимонопольним комітетом – з регулювання діяльності підприємств-монополістів;
- Міністерством торгівлі – з питань застосування квот, ліцензій;
- Державним митним комітетом – з митного регулювання;
- Міністерством праці та соціальної політики — з питань регулювання доходів, зайнятості у державному секторі, поліпшення функціонування ринку праці тощо;
- Питання цінового і тарифного регулювання та державного замовлення – прерогатива Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України .

Основні джерела: [1]

Додаткові джерела: [2, 5, 6, 8, 9]

Запитання для самоперевірки

1. Сутність і значення прогнозування.
2. Мета та характер прогнозів. Класифікація прогнозів.
3. Значення планування в ринкових умовах.
4. Індикативне планування: сутність, мета, завдання.
5. Відмінність і єдність прогнозування і планування. Методи реалізації державного плану.
6. Роль урядового економічного плану.
7. Складові частини системи управління, які повинні бути задіяні для вирішення завдань урядового плану.
8. Економічна кон'юнктура, її особливість.
9. Бізнес-цикл, причини його зміни.
10. Дослідження кон'юнктури (два основних типи).
11. Напрями аналізу і вивчення економічної кон'юнктури.
12. Економічна політика: сутність, умови здійснення.
13. Складові економічної політики та їх спрямування.
14. Особливості розроблення економічної політики.
15. Основні напрями вироблення економічної політики.
16. Державне регулювання економіки: сутність, методи, інструменти.
17. Суб'єкти державного регулювання економіки.
18. Прогнозування і планування як дві стадії послідовного процесу управління економікою.
19. Об'єкт та суб'єкт прогнозування і планування.

Тема 2. Основи методології економічного прогнозування і планування

- 2.1. "Великі системи" та їх прогнозування. Визначення цілей розвитку "великої системи" – країни.*
- 2.2. Предмет економічного прогнозування та параметри прогнозів.*
- 2.3. Апарат прогнозування: методи прогнозування та верифікації.*
- 2.4. Прогнозування: принципи і функції.*
- 2.5. Планування: методологія індикативного планування.*

2.1. "Великі системи" та їх прогнозування. Визначення цілей розвитку "великої системи" – країни.

Макроекономічне прогнозування і планування стосується так званих "великих систем".

Поняття "велика система". До поняття "велика система" входить кожна цілісна сукупність елементів, що знаходяться у взаємозв'язку. Система являє собою структурно організований комплекс об'єктів, які мають певні якості та відповідний набір зв'язків. Отже, система – це не проста сукупність багатьох одиниць, а єдність відносин і зв'язків окремих частин, що можливі лише завдяки структурі з великою кількістю взаємозв'язаних і взаємодіючих елементів. Приклади "великих систем" – економіка країни, регіону і великого міста, галузь, мережа міського транспорту, торгівлі тощо.

Питання, що охоплюються при прогнозуванні "великих систем". Прогнозування охоплює широке коло питань життя суспільства:

- науково-технічний прогрес;
- економіку в цілому;
- міжнародні відносини;
- перспективи духовного життя людини;
- демографічні зміни;
- проблеми урбанізації;
- розвиток науки;
- енергетичні ресурси тощо.

Моменти (проблеми), що враховуються при прогнозуванні "великих економічних систем". Економіка є основою існування суспільства, яка включає матеріальні і нематеріальні складові різних видів людської діяльності. Тому доцільно виділити прогноз щодо матеріального виробництва і нематеріальної сфери, при цьому слід враховувати такі істотні моменти:

а) ресурси (трудові, фінансові, матеріальні), які матиме країна або регіон у відповідний період;

б) економічна ситуація, що допоможе виявити проблеми, з якими зустрінесться суспільство в майбутньому;

в) економічна політика як фундамент проблем у майбутньому;

г) економічне регулювання як засіб вирішення завдань розвитку суспільства.

Для визначення цілей загального розвитку "великої системи" – країни, необхідно використати три взаємозв'язані системи прогнозів: соціально-економічних, зовнішньоекономічних і оборонно-стратегічних. В макроекономічному прогнозуванні розглядають, перш за все, систему соціально-економічних прогнозів, яка включає такі прогнози: соціальні, економічні, демографічні, змін природних ресурсів і розвитку науково-технічного процесу. Всі ці прогнози взаємопов'язані, вони мають комплексний характер, бо неможливо розробити жоден з них, не залучаючи даних суміжних прогнозів. Зокрема, якщо прогнозувати розвиток промислового виробництва, або зміни його структури і розміщення на території країни необхідно враховувати прогноз демографії, соціальних умов і рівень науково-технічного прогресу. При розробці економічного прогнозу першочерговим об'єктом дослідження є найважливіші тенденції процесів відтворення.

2.2. Предмет економічного прогнозування та параметри прогнозів.

Предмет економічного прогнозування – розвиток у майбутньому продуктивних сил в їх взаємозв'язку і взаємозалежності. Йдеться про розвиток народного господарства в цілому, окремих галузей, областей, районів, окремих підприємств.

При цьому враховуються:

- стан міжнародних економічних відносин;
- структура, обсяги і темпи зростання виробництва продукції;
- національний дохід, його розподіл для нагромадження і споживання;
- попит і пропозиції, рівень життя населення і демографічні зміни;
- можливості науково-технічного прогресу; фондо-і енергоозброєність праці, її продуктивність;
- використання і зміни природних ресурсів.

Основні параметри прогнозів:

1. Період попередження прогнозу (дальність прогнозування) – це проміжок часу від нинішнього до майбутнього, на який розробляється прогноз.

2. Прогнозний горизонт – максимально можливий період попередження прогнозу.

3. Період базування прогнозу – проміжок часу, на якому базується ретроспекція.

4. Точність прогнозу – оцінка довірчого інтервалу прогнозу для заданої ймовірності його здійснення.

5. Достовірність прогнозу – оцінка ймовірності здійснення прогнозу для заданого довірчого інтервалу.

6. Обґрунтованість прогнозу – ступінь відповідності методів та вихідної інформації об'єкта цілям і задачам прогнозування.

2.3. Апарат прогнозування: методи прогнозування та верифікації.

Нині бурхливо розвивається нова галузь пізнання і практики – прогностика. Вона виробила понад 100 різних методів прогнозування. Тому виникає проблема класифікації, оцінки й вибору методів прогнозування.

Метод прогнозування – сукупність способів і прийомів мислення, які дозволяють на основі аналізу ретроспективних, екзогенних (зовнішніх) і ендогенних (внутрішніх) даних, а також їх змін у розглянутому періоді часу вивести судження певної вірогідності відносно майбутнього розвитку об'єкта.

Залежно від характеру джерел інформації методи прогнозування поділяються на два класи: *евристичні* і *фактографічні* (див. рис. 2.1). В першому випадку джерелом інформації є дані, отримані за допомогою логічних прийомів і методичних правил теоретичного дослідження. В другому випадку прогностична розробка базується виключно на фактичному матеріалі, конкретних даних, що детально характеризують зміни в часі ознак об'єкта прогнозування.

Клас евристичних методів прогнозування включає в себе *інтуїтивні* та *аналітичні* методи. До *інтуїтивних* належать методи, що передбачають залучення експертів, як спеціалістів у даній галузі пізнання й практики, а також метод "мозкового штурму". До *аналітичних* належать методи, що ґрунтуються на логічному (теоретичному і емпіричному) аналізі моделі процесу прогнозування.

Аналітичні методи базуються в основному на математичному моделюванні і, як правило, застосовуються для нормативного прогнозування. Тут використовуються групи різних методів: морфологічний аналіз, метод аналогій, метод історико-логічний, метод побудови дерева цілей, сітьовий метод, матричний метод, ігрове моделювання, метод оптимізації.

Клас фактографічних методів прогнозування поділяється на *статистичні* і *випереджувальні* методи. *Статистичні* методи ґрунтуються на побудові і аналізі емпіричних часових рядів характеристики об'єктів, а *випереджувальні* – на обробці інформації, що має відношення безпосередньо до часу попередження.

Статистичні методи включають: безпосередню екстраполяцію, метод функцій, інтерполяцію, кореляційний і регресійний методи. *Випереджувальні* методи включають: метод патентної експертизи, метод скасування наукового започаткування.

Методи прогнозування можна поділити на *якісні* і *кількісні*. *Якісні* методи ґрунтуються переважно на логічному аналізі об'єктів прогнозування, який виходить із загальних закономірностей розвитку, і, як правило, мають на меті в загальній формі окреслити коло довгострокових проблем та розглянута можливості його розширення. *Кількісні*, чисто формальні методи полягають у математичному аналізі статистичного матеріалу, що характеризує розвиток об'єкта прогнозування за певний період. Більш детальну характеристику методів див. в темі 3.

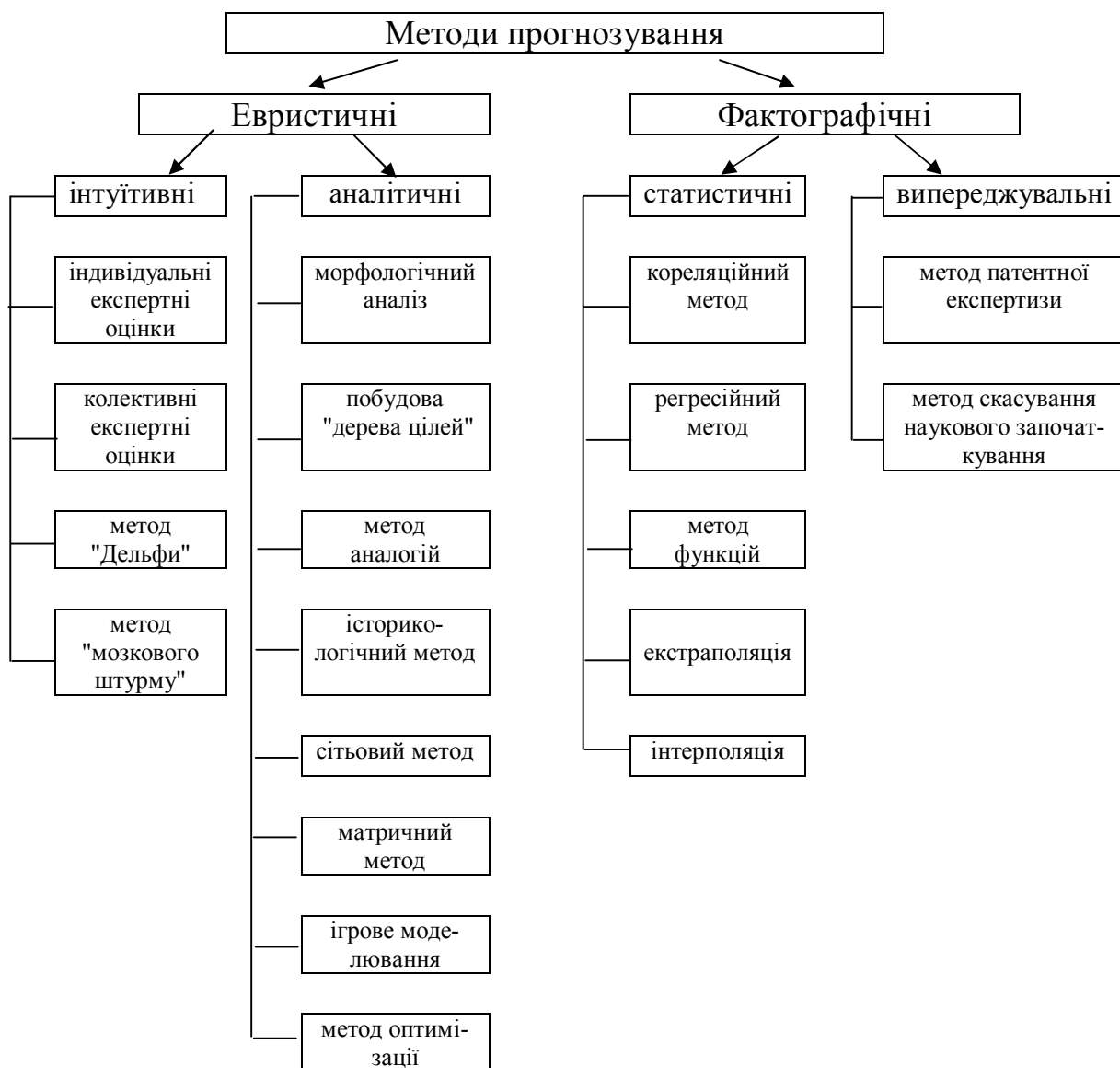

Рис. 2.1. Методи прогнозування

Верифікація прогнозів – це підтвердження їх достовірності, точності та обґрунтованості.

Методи верифікації:

1. Пряма верифікація – верифікація прогнозу шляхом його повторного розроблення іншим методом.
2. Непряма верифікація – верифікація прогнозу шляхом його співставлення з прогнозами інших розробників.
3. Інверсна верифікація – це верифікація прогнозу шляхом перевірки адекватності прогнозної моделі на періоді прогнозної ретроспекції.
4. Консеквентна верифікація – це верифікація прогнозу шляхом аналітичного або логічного виведення прогнозу з раніше отриманих прогнозів.
5. Верифікація повторним опитуванням – це верифікація прогнозу шляхом використання додаткового опитування експертів.

6. Верифікація опонентом (за допомогою "адвоката диявола") – це верифікація прогнозу шляхом спростування критичних зауважень опонента по прогнозу.

7. Верифікація експертом – це верифікація прогнозу шляхом порівняння з оцінкою найбільш компетентного експерта.

Область застосування прогнозів. Чим меншою є тривалість прогнозованого періоду, чим вужчим є масштаб прогнозу, тим має бути більшою деталізація його змісту, вищим – його нормативний характер, ширшим – застосування кількісних методів, передусім в їх статистичній формі.

Короткострокові прогнози застосовуються на рівні окремих виробництв. *Середньострокові прогнози* найчастіше необхідні на галузевому і народногосподарському рівні управління. *Довгострокові прогнози* використовуються для передбачення соціального і економічного розвитку, ходи науково-технічного прогресу. Довгострокові, середньострокові і короткострокові прогнози тісно пов'язані між собою: кожен наступний входить у попередній як деталізована складова частина, а їх відносини зумовлюються діалектикою взаємодії загального і окремого.

Умови забезпечення надійності прогнозів. Для того, щоб прогнозування було надійним, мають бути:

- необхідна і достатньо повна інформація за обсягом, змістом, структурою;
- достатньо високий рівень вірогідності інформації;
- порівнянність даних, тобто можливість зіставляти їх у часі за кількісними й якісними показниками;
- наявність незалежних каналів надходження найбільш важливої інформації;
- своєчасність надходження і видачі інформації.

2.4. Прогнозування: принципи і функції.

Принципи прогнозування. Прогноз має базуватися на таких основних принципах:

- цілеспрямованість;
- системність;
- наукова обґрунтованість;
- багаторівневе описання;
- інформаційна єдність;
- адекватність прогнозів об'єктивним закономірностям розвитку;
- альтернативність;
- принцип узгодженості прогнозування;
- принцип варіантності прогнозування;
- послідовне вирішення невизначеності;

- принцип безперервності;
- принцип верифікованості прогнозування;
- принцип рентабельності.

Принцип цілі є одним з провідних принципів для складних динамічних систем. Відповідно до *принципу цілі* змістовне описування дає характеристику системи під кутом зору поставлених перед дослідженням завдань. Формування цілей і завдань, як початковий етап будь-якого дослідження, вирішує також проблему невизначеності, що пов'язана з нескінченністю описання складних систем.

Принцип системності вимагає взаємопов'язаності і підпорядкування прогнозів об'єкта прогнозування і прогнозного фону та їх елементів з урахуванням зворотних зв'язків. Цей принцип визначає, що економіка:

а) розглядається як єдиний об'єкт і, водночас, як сукупність відносно самостійних напрямів (блоків) прогнозування;

б) системний підхід передбачає побудову прогнозу на основі системи методів і моделей, що характеризуються певною ієрархією та послідовністю.

Під системою методів і моделей прогнозування розуміється їх сукупність, завдяки чому створюється можливість розробити погоджений і без суперечностей прогноз за кожним напрямом, що ґрунтується на вивченні тенденцій розвитку, які складаються, та закономірностей, що зумовлюють можливість визначення цілі, наявних ресурсів, потреб та їх динаміки. Системність прогнозування передбачає певну черговість використання моделей для формування комплексного прогнозу економічного розвитку країни.

Принцип наукової обґрунтованості вимагає всебічного врахування вимог об'єктивних законів розвитку суспільства, використання світового досвіду формування прогнозів. Наукова обґрунтованість прогнозу не сумісна з ігноруванням реальних умов та особливостей економіки.

Принцип багаторівневого описання передбачає, що об'єкт має бути описаний, по-перше, як елемент більш широкої системи, по-друге, як цілісне явище, по-третє, як певна складна структура, внутрішню будову якої необхідно уявити з достатніми подробицями для досягнення цілей дослідження. Цей принцип відбиває ознаки цілісності, ієрархічності і нескінченності системи. Мінімально необхідна кількість рівнів описання системи – три. В дійсності при прогнозуванні економічної системи вводиться значно більша кількість рівнів.

Принцип інформаційної єдності полягає в тому, що кожне поняття в ієрархії описання є результатом узагальнення понять нижчого рівня описання, з яким пов'язане поняття мов описання системи. Кожному рівню подання системи відповідає своя мова описання. Під мовою описання слід розуміти термінологічну та понятійну структуру, яку визначено для подання системи на даному рівні узагальнення. Наприклад, описання цілісних ознак економічної системи за допомогою макроекономічних показників можна розглядати як мову описання на найвищому рівні узагальнення.

Принцип адекватності прогнозів об'єктивним закономірностям характеризує не лише процес виявлення, а й оцінку стійких тенденцій та взаємозв'язків

у розвитку економіки і створення теоретичного аналога реальних економічних процесів з їх повною і точною імітацією. При цьому під теоретичною моделлю прогнозу слід розуміти модель, що практично реалізується і є формою наукового відображення реальної дійсності.

Принцип альтернативності прогнозування зв'язаний з можливістю розвитку економіки та її окремих ланок різними траєкторіями, при різних взаємозв'язках і структурних співвідношеннях. У ході прогнозування економічного розвитку виникає необхідність побудови альтернатив, тобто визначення можливих шляхів розвитку. Імовірнісний характер прогнозування відбиває наявність випадкових процесів і відхилень при збереженні якісної однорідності, стійких тенденцій. Альтернативність виходить із передбачень про можливості якісно різних варіантів розвитку економіки.

Принцип узгодженості прогнозування вимагає узгодженості нормативних та пошукових прогнозів різної природи та різного періоду попередження.

Принцип варіантності прогнозування вимагає розроблення варіантів прогнозу на підставі особливостей робочої гіпотези, постановки цілей (в нормативному прогнозуванні) та варіантів прогнозного фону.

Принцип послідовного вирішення невизначеності полягає в тому, що у процесі прогнозування треба рухатися від виявлення цілей і умов розвитку економіки до визначення можливих напрямів і форм цілеспрямованої еволюції в структурі та змісті функціонування системи і, в подальшому, до визначення можливих напрямів розвитку підсистем і елементів, що складають нижній рівень системи. Принцип послідовного вирішення невизначеності передбачає організацію ітеративної процедури прогнозування зверху вниз по ієрархії описаної економічної системи, що дає змогу здійснити аналіз повного перебору альтернатив її розвитку.

Принцип безперервності вимагає коригування прогнозів по мірі необхідності при надходженні нових даних про об'єкт прогнозування.

Принцип верифікованості прогнозування вимагає визначення достовірності, точності та обґрунтованості прогнозів.

Принцип рентабельності вимагає перевищення економічного ефекту від використання прогнозу над витратами на його розроблення.

Функції прогнозування. Головними функціями економічного прогнозування є:

- науковий аналіз процесів і тенденцій;
- дослідження об'єктивних зв'язків явищ в економіці;
- оцінка об'єкта прогнозування;
- виявлення альтернатив розвитку економіки;
- нагромадження наукового матеріалу для обґрунтування вибору управлінських рішень.

Науковий аналіз соціально-економічних процесів і тенденцій за змістом передбачає такі стадії:

- перед прогнозна орієнтація та завдання на прогноз;

- ретроспекція (погляд в минуле) – етап прогнозування, на якому досліджується історія розвитку об'єкта для одержання його систематизованого описання;
- діагноз – етап прогнозування, на якому досліджується описуваний об'єкт з метою виявлення тенденцій його розвитку і вибору методів і моделей прогнозування;
- проспекція – етап прогнозування, на якому за даними діагнозу розробляється прогноз об'єкта, здійснюється оцінка вірогідності, точності або обґрунтованості прогнозу;
- верифікація прогнозу;
- коригування прогнозу;
- синтез прогнозів.

Дослідження об'єктивних зв'язків явищ в економіці здійснюється через виявлення в них причинно-наслідкових зв'язків. При прогнозуванні необхідно враховувати невизначеність, що зумовлює ймовірні дії економічних законів, неповноту їх знання, наявність суб'єктивного фактора при прийнятті рішень, неповноту і недостатню надійність інформації.

Оцінка об'єкта прогнозування базується на поєднанні аспектів детермінованості (обмеження) і невизначеності. При відсутності одного з них прогнозування втрачає сенс. За своєю суттю прогнозування є безперервним процесом, що виражається в необхідності уточнення і коригування прогнозів з урахуванням наукових даних і нових економічних явищ, які виникають у процесі реалізації плану на макрорівні.

Виявлення альтернатив розвитку економіки і тенденцій на перспективу здійснюється на основі принципів економічної теорії, соціології, досягнень природничих і технічних наук.

Нагромадження наукового матеріалу для обґрунтування вибору управлінських рішень.

Наукові підходи соціально-економічного прогнозування. Реалізація тих чи інших функцій зв'язана з використанням одного із підходів, що становлять наукову основу соціально-економічного прогнозування: нормативного або дослідницького.

При *нормативному* підході визначаються шляхи і строки досягнення можливого стану об'єкта прогнозування в майбутньому, що приймається у вигляді цілі. Цей підхід передбачає дослідження і прогнозування можливих шляхів зміни тенденцій, викликаних зміною та впливом різноманітних факторів і умов функціонування об'єкта.

При *дослідницькому* (пошуковому, генетичному) підході кінцевою метою є визначення можливого стану об'єкта прогнозування в перспективі з врахуванням того, що зберігаються істотні тенденції розвитку цього об'єкта. Тут не беруться до уваги умови, які можуть змінити ці тенденції.

2.5. Планування: методологія індикативного планування.

Індикативне планування – це процес формування системи параметрів (індикаторів), які характеризують стан та розвиток економіки країни у відповідності до державної соціально-економічної політики, а також становлення засобів державного впливу на соціальні і економічні процеси з метою досягнення вказаних індикаторів.

Індикатори соціально-економічного розвитку – показники, що характеризують динаміку, структуру та ефективність економіки, стан фінансів, грошового обігу, рух цін, зайнятість, рівень життя населення, ринки товарів та цінних паперів, зовнішньоекономічні зв'язки тощо.

Сутність індикативного планування. Індикативне (рекомендаційне) планування передбачає вироблення наукове обґрунтування цілей, орієнтирів, пріоритетів, пропорцій і структур соціально-економічного розвитку на перспективу та способів їх досягнення. Індикативне планування може стати засобом реалізації соціально-економічної політики держави, методом її впливу на хід ринкової економіки.

Головний зміст індикативного планування полягає в обґрунтуванні цілей, задач, напрямів та методів реалізації державної соціально-економічної політики.

Завдання індикативного планування та його мета. План має носити ціле спрямовуючий, рекомендаційний характер. Найважливіші завдання планування:

- формування уявлення про майбутню економічну структуру і провідні напрями розвитку приватного та державного секторів економіки;
- визначення сфер появи гострих проблем, що вимагають активного державного втручання, та їх масштабів.

Для такого втручання використовується переважно непряме регулювання процесів в економіці через розгалужену економічну систему, через закони і правові акти.

Серцевиною плану на рівні держави, регіону, галузі має стати система державного регулювання економіки, що включає цілі, пріоритети та економічні, правові й адміністративні методи їх досягнення.

Цільові функції держави на різних етапах розвитку економіки. Головна мета державного регулювання – забезпечення переходу від хаотичних до регульованих економічних процесів. Відповідно до цього створюються методологія та методика розробки плану, в основу яких мають бути покладені чіткі цільові функції держави, що трансформуються протягом певних етапів.

На першому етапі, коли ринкова економіка перебуває в занепаді, це такі цільові функції:

- обсяги державних витрат;
- темпи зміни реальної зарплати;
- рівень зайнятості;
- розподіл доходів;

- розмір інвестицій;
- сукупний попит;
- рівень виробництва;
- платіжний баланс.

На другому етапі, коли економіка на піднесенні, цільові функції – це:

- рівень зайнятості;
- стабільність цін;
- платіжний баланс;
- сталий рівень економічного розвитку.

На третьому етапі, коли економіка набула високого розвитку, йдеться про такі цільові функції, як:

- досягнення нової якості зростання;
- контроль над інфляцією.

Кожна ціль на відповідний період передбачає певні пріоритети. Пріоритет – це найбільш істотні соціально-економічні складові економіки або процеси, що потребують першочергової уваги.

Методологія індикативного планування. Методологія індикативного планування представляє собою сукупність його *логіки, підходів, принципів і методів*, з урахуванням у них дії об'єктивних законів у процесі науково обґрунтованої розробки перспектив розвитку і *способів* досягнення поставлених цілей.

Логіка індикативного планування виробляється в ході аналітичної роботи для визначення:

- рівня розвитку економіки, її структури, пропорцій і динаміки в минулому і на даному етапі;
- ймовірних тенденцій соціально-економічних процесів;
- цілей, пріоритетів і кінцевих результатів розвитку;
- формування ресурсів;
- способів досягнення цілей;
- ступеня ризику і можливих наслідків рішень, що приймаються.

Підходи охоплюють такі поняття, як прогнозність, програмність, нормативність, урегульованість, динамічність і ефективність.

Принципи – це поєднання інтересів усіх суб'єктів ринкових відносин: держави, регіонів, конституціональних (господарських) одиниць, окремих підприємств; порівняння витрат і доходів, затрат і результатів; комплексність, яка передбачає системний підхід у розв'язанні економічних, соціальних, культурних, екологічних, зовнішньоекономічних та інших проблем; індикативність, як спосіб визначення цілей і пріоритетів розвитку економіки та розробка способів їх досягнення на базі глибокого аналізу об'єктивного стану і динаміки розвитку суспільства; поєднання планового і ринкового регулювання розвитку економіки; безперервність, що передбачає безперервний процес прогнозування і планування, орієнтацію на розв'язання соціальних завдань розвитку суспільства.

Методи включають аналітичний, програмно-цільовий, ресурсно-цільовий, нормативний, балансовий, статистичний, економіко-математичний,

техніко-економічного аналізу, індексного аналізу, системний, логічний, прогнозований, економічної оцінки, директивний, та економічний методи.

Способи передбачають застосування для досягнення поставлених цілей:

- економічних важелів (податки, кредити, тарифи, інвестиції, ціни, цінні папери, проценти, резерви, норми і нормативи, амортизаційні відрахування, бюджет, пільги, субсидії, програми тощо);
- правових (державні замовлення, ліцензії, квоти, антимонопольні закони, мито тощо);
- адміністративних (заборони, штрафи, санкції тощо).

Застосування логіки планування дає змогу сформулювати визначення його індикативності.

Відмінність директивного плану, індикативного плану і прогнозу. На відміну від директивного, індикативний план є орієнтуючим і цілеспрямованим. На відміну від прогнозу він містить конкретні рекомендації, окреслює строки, ресурси і способи реалізації наміченого.

Об'єкти планування:

- при індикативному плануванні – держава, регіон;
- при інших видах планування та бізнес-плануванні – підприємство.

Загальна схема індикативного планування та його фактичної реалізації:

1. Органи державної влади управління всіх рівнів, виходячи з науково-обґрунтованих цілей та пріоритетів розвитку, пропорцій та структури економіки в ринкових умовах, виробляють методи досягнення поставленої мети, в яких головну роль відведено економічним, правовим та адміністративним важелям.

2. Увесь цей комплекс (цілі, пріоритети, пропорції, структури, методи) відображається в індикативному плані для кожного рівня управління.

3. Здійснюється на практиці загальна схема та принципи індикативного планування (економічні органи і наукові установи за дорученням органів правління визначають стратегію комплексного соціально-економічного розвитку на основі розробки індикативних планів, де відображені науково обґрунтовані цілі а пріоритети розвитку, пропорції, економічні зв'язки в умовах зовнішніх і внутрішніх ринкових відносин, а також виробляють методи і способи їх реалізації).

Кінцева мета індикативного планування – створення сприятливих умов для участі в соціально-економічних процесах усіх суб'єктів ринкових відносин (незалежно від форм власності), забезпечення кожному з них можливості вільно обрати форму вкладання капіталу.

Загальну схему індикативного планування побудовано так, щоб виконання державними і місцевими органами своїх завдань полягало не в здійсненні акумулятивних і перерозподільних функцій, а в створенні рівних умов для забезпечення належного зростання народного добробуту в кожному регіоні з урахуванням рівня його економічного розвитку.

Бюджетне планування. Складовою частиною індикативного планування є бюджетне планування як потужний економічний регулятор. Бюджетний план розробляється одночасно з індикативними поточними і середньостроковими планами і є їх складовою частиною, що сприяє збалансуванню намічених цілей,

пріоритетів і пропорцій з фінансовими ресурсами. Об'єктивна необхідність цього зумовлена тим, що в бюджетному плані відображаються найважливіші економічні регулятори – податки, кредити, фонди і резерви, ресурси для фінансування програм тощо.

У перспективному бюджетному плані визначаються загальні фінансові ресурси, джерела їх формування і способи застосування економічних регуляторів. Деталізація й уточнення щодо поточних фінансових ресурсів здійснюються в річних бюджетних планах, які є найважливішими складовими програми реалізації економічної політики уряду. Тому бюджетний план має бути конкретним, обґрунтованим, із зазначенням строків виконання, через що *він не є індикативним* і виконує функцію економічного регулятора.

Необхідною умовою розробки індикативних планів є визначення об'єктів регулювання.

Об'єкти та суб'єкт регулювання в плануванні. Об'єктами регулювання в плануванні є народне господарство країни, областей, міст, районів. В своїй сукупності ці об'єкти включають: виробництво, торгівлю, розподіл, науку, техніку, соціальний розвиток і т. д. Для об'єктів регулювання наукою обґрунтовано і запропоновано соціально-економічні структури і фактори. Найважливішими соціально-економічними структурами і факторами є: природно-економічні райони, підприємства всіх форм власності, регіональна і галузева структури економіки; бюджети регіонів; пропорції розвитку промисловості і сільського господарства; ринкові відносини.

Суб'єктом регулювання в плануванні є держава, що виконує цю роль за допомогою використання економічних, правових і адміністративних підойм.

Три розділи плану. План має складатися з трьох великих розділів: економічна кон'юнктура, економічна політика, державне регулювання економіки. Способи регулювання економіки необхідно формувати за допомогою економічних методів з урахуванням національних і природних особливостей матеріального і духовного життя суспільства, що відбивають відносини людей і речей, культуру, традиції і погляди.

Функції плану. В сучасній методології і методиці план виконуватиме ряд взаємозв'язаних функцій:

- вплив на пожвавлення розвитку економіки через використання економічних, правових та адміністративних важелів;
- створення основи для формування бюджету;
- визначення напрямів проведення монетарної політики Національного банку.

Виходячи з цього, проекти плану, бюджету і основ кредитно-грошової політики одночасно формуються Кабінетом Міністрів і вносяться на розгляд Верховної Ради України.

Індикативне планування є найбільш прийнятною для умов ринкової економіки і досить розповсюдженою в усьому світі формою державного планування макроекономічного розвитку. Ефективність загальнодержавного індикативного планування підтверджується досвідом Японії, Західної Європи, нових

індустріальних країн Південно-Східної Азії. В Японії протягом багатьох років використовуються індикативне планування, загальнодержавні плани соціально-економічного розвитку не є законами, а являють собою державні програми, які орієнтують та мобілізують окремі ланки економіки на їх виконання в загальнонаціональних інтересах. Розробленням цих програм займається управління економічного планування на чолі з генеральним директором, який має ранг державного міністра, а саме управління є складовою частиною японського кабінету міністрів.

Значний досвід загальнодержавного планування накопичений у Франції, де ця робота розпочалась з 1946 р. (план Монне), планування здійснюється, як правило, на п'ять років, і зараз у Франції діє вже дванадцятий за рахунком план. При цьому змінюються пріоритети, засоби досягнення цілей та сама концепція плану.

В Південній Кореї, де держава відіграє основну роль в побудові ринкової економіки, в 1963 році було створено управління економічного планування (пізніше перетворено в міністерство економічного планування), яке займається виробленням загальноекономічної стратегії, складанням планів розвитку, розробленням та виконанням державного бюджету, координацією політики по залученню та використанню фінансових ресурсів, розвитком співробітництва з зарубіжними країнами та міжнародними організаціями; планування здійснюється також за п'ятирічними планами.

Основні джерела: [1]

Додаткові джерела: [2, 6, 8, 9]

Запитання для самоперевірки

1. Поняття “велика система”; питання, що охоплюються у прогнозуванні “великих систем”.
2. Предмет економічного прогнозування.
3. Види методів прогнозування (класифікація).
4. Область застосування прогнозів.
5. Умови забезпечення надійності прогнозування.
6. Евристичні методи прогнозування.
7. Фактографічні методи прогнозування.
8. Принципи прогнозування.
9. Функції прогнозування.
10. Наукові підходи соціально-економічного прогнозування.
11. Методологія індикативного планування (п'ять складових).
12. Сутність індикативного планування. Суб'єкти планування.
13. Загальна схема індикативного планування та його практичної реаліза-

ції.

Тема 3. Методи прогнозування і планування

3.1. Методи оцінки фактичного стану економіки в прогнозуванні.

3.2. Методи прогнозування.

3.3. Методи планування.

3.4. Моделювання і прогноз.

3.1. Методи оцінки фактичного стану економіки в прогнозуванні.

Економічна теорія і економетрика в прогнозуванні. Для оцінки фактичного стану і здійснення прогнозування широко використовується економетрика. Економічна теорія дає якісні характеристики. Економетрика займається емпіричною перевіркою економічної теорії. Загальна методологія, що використовується в економетриці, відображає комбіноване використання математичної економіки та прикладних статистичних методів.

Складові загальної методології економетрики:

- економічна теорія (гіпотеза, теоретичне твердження);
- математична економіка (економетрична модель для перевірки теорії);
- регресійний аналіз (оцінка параметрів обраної моделі);
- тестування гіпотези (перевірка, статистичний висновок);
- прогнозування;
- використання моделі.

Регресія. Види регресійного аналізу. Регресія – емпіричний аналіз, що передбачає застосування математичного рівняння з метою встановлення кількісних економічних співвідношень. Поширеним регресійним методом, яким користуються в економетриці, є звичайний метод найменших квадратів (ЗМНК), хоча існують й інші методи. Усі вони класифікуються за типами даних, що беруться для оцінки та здійснення аналізу. Відповідно існує три основних види регресійного аналізу:

- 1) структурний: дані збираються тільки у певний відрізок часу, однооментно, за вибором певної категорії осіб або за географічним принципом;
- 2) часового ряду: дані збираються за проміжок часу з деяким регулярним інтервалом (щоденно, тижнево, щомісячно, щоквартально, щорічно);
- 3) комбінований: дані збираються протягом якогось часу (поінтервально) та за сукупністю осіб або за географічним принципом.

Основні характеристики регресії:

1. Регресія і кореляція. Вони пов'язані одна з одною, але між регресійним і кореляційним аналізом є концептуальна різниця. Кореляційний аналіз застосовується для вимірювання сили лінійного співвідношення між двома вибірковими змінними, між якими існує симетрія. Головною ж метою регресійного аналізу є оцінка і прогнозування середнього значення однієї змінної (залежної) на

основі фіксованих значень інших змінних (пояснювальних), між якими існує асиметрія.

2. *Залежна змінна.* Ця змінна (Y) у рівнянні регресії, яке ставить у залежність значення довільних змінних від не стохастичних (відомих) значень пояснювальних або незалежних змінних. При цьому встановлюється функціональна залежність.

3. *Незалежна змінна.* Ця змінна (X) у рівнянні регресійного аналізу є фактором, що впливає на прогнозоване значення залежної змінної. Якщо задана тільки одна залежна змінна, то це є проста (двозмінна) регресія, а моделі, що включають більше однієї залежної змінної, називаються множинними регресіями.

4. *Коефіцієнти регресії.* Це параметри (a), оцінені за допомогою певного методу регресії (звичайний метод найменших квадратів). Коефіцієнти регресії описують точку перетину характеристики регресії з віссю координат.

Наприклад, лінійна регресійна модель має такий вигляд:

$$y = a_0 + a_1 * x_1 + a_2 * x_2 + a_3 * x_3 + E, \quad (3.1)$$

де: a_0, a_1, a_2, a_3 – оцінка параметрів залежних змінних, "істинне" значення параметрів, визначене на основі регресійного аналізу;

x_1, x_2, x_3 – фактори, незалежні змінні, що впливають на прогнозне значення залежних змінних;

E – помилка у рівнянні регресії.

3.2. Методи прогнозування.

Методами прогнозування називають сукупність прийомів і оцінок, що дають змогу на основі аналізу минулих (ретроспективних) внутрішніх і зовнішніх зв'язків, притаманних об'єкту, а також їх змін винести судження певної ймовірності щодо майбутнього розвитку об'єкту. На сьогодні кількість відомих методів і прийомів прогнозування перевищує 150 і включає методи експертних оцінок, методи екстраполяції, моделювання, нормативний і цільовий методи. На практиці використовують як основні біля двадцяти методів. Загальну класифікацію методів див. в темі 2 (рис. 2.1).

Фактори, що впливають на вибір методів прогнозування:

- цілі прогнозу, його завдання;
- період, на який формується прогноз;
- специфіка об'єкта прогнозування;
- вірогідність і повнота вихідної інформації;
- обмежуючі фактори прогнозування (ресурсів, алгоритмів, програм тощо).

Вимоги до єдиної системи оптимального вибору методів:

- мають бути наявними способи апріорної оцінки методів, які поєднують суб'єктивну цінність і об'єктивну значимість оцінок;

- застосування оцінок має бути чітким і не допускати різних тлумачень щодо вибору методів;
- має забезпечуватись можливість нарощування статистики використання методів прогнозування.

Система оцінки і вибору методів прогнозування. Система оцінки і вибору методів прогнозування включає блоки: завдання і об'єкта, відповідності, придатності, аналізу, вихідної інформації, вибору і попередження, оцінок.

Блок завдання і об'єкта. До системи надходить завдання на прогноз, що представляє собою документ, котрий визначає об'єкт прогнозу, його ціль, а також використання результатів прогнозу, період, на який він розрахований, та ймовірну ступінь його точності. Виходячи із цілей прогнозного дослідження, здійснюється вибір виду прогнозу.

В блоці відповідності містяться всі типові види прогнозу.

До блоку придатності надходить інформація про види прогнозів. Блок придатності представляє собою матрицю, рядками якої є групи методів прогнозування, колонками – види прогнозів, перетин рядка із колонками – ймовірність успіху.

В блоці аналізу досліджується об'єкт прогнозування – тут він подається у вигляді ієрархічної структури, що має назву "дерево". Чим складніший об'єкт, тим більша розлогість дерева.

В блоці вихідної інформації визначається можливість використання експертних або фактографічних методів прогнозування шляхом оцінки повноти і достовірності можливої інформації.

В блоці попередження визначається період, на який розраховано прогноз.

У блоці оцінок міститься інформація про обмеження в розробці прогнозів, рядками якої є група методів прогнозування, колонками – часові, трудові, матеріальні і фінансові затрати для розробки прогнозів.

У відповідності до двох основних підходів, що використовуються в прогнозуванні: дослідницького та нормативного – розглянемо сукупність використовуваних методів прогнозування.

Методи дослідницького прогнозування.

Методи дослідницького прогнозування включають: метод екстраполяції, метод автокореляційних функцій, метод регресивних і кореляційних моделей, метод на основі функцій з гнучкою структурою та ін.

Метод екстраполяції – один із основних в прогнозуванні розвитку великих систем. При формуванні прогнозів за допомогою екстраполяції виходять із тенденцій зміни тих чи інших кількісних характеристик об'єкта. Екстраполюються оціночні функціональні системні і структурні характеристики. Екстраполяційні методи є одним із найпоширеніших і найбільш розроблених серед усієї сукупності методів прогнозування.

Термін "екстраполяція" має декілька тлумачень. В широкому розумінні екстраполяція – це метод наукового дослідження, який передбачає розповсю-

дження висновків, отриманих із спостереження над однією частиною явища, на іншу його частину. У вузькому значенні слова екстраполяція це знаходження значень функції за межами часового ряду.

Розрізняють перспективну і ретроспективну екстраполяцію. *Перспективна екстраполяція* передбачає продовження рівнів ряду динаміки на майбутнє на основі виявленої закономірності зміни рівнів на досліджуваному відрізку часу. *Ретроспективна екстраполяція* характеризується продовженням рівнів ряду динаміки в минуле. Протилежним поняттям до екстраполяції є інтерполяція. Яка передбачає знаходження проміжних значень функції в інтервалі її визначення. Інтерполяція може також використовуватися за необхідності при вивченні часових рядів.

Розрізняють формальну та прогнозну екстраполяцію. *Формальна екстраполяція* базується на припущенні і збереженні в майбутньому минулих та нинішніх тенденцій розвитку об'єкта. *Прогнозна екстраполяція* пов'язує фактичний стан об'єкта з гіпотезами про динаміку його розвитку. Вона припускає необхідність врахування в перспективі альтернативних змін самого об'єкта та його сутності.

Екстраполяція в економіці полягає у вивченні наявних стійких тенденцій економічного розвитку і перенесенні їх на майбутнє. Метод екстраполяції передбачає, що на основі статистичних даних визначаються закономірності змін і, відповідно, тенденції зміни даних. Після цього визначаються значення прогнозованих величин за межами існуючих емпіричних часових або динамічних рядів. Застосування методу екстраполяції можливе лише тоді, коли встановлено більш або менш точну залежність у часових рядах, а також визначено область, на яку розповсюджується екстраполяція, тобто розповсюдження минулих і сучасних закономірностей, зв'язків і співвідношень на майбутнє. Прогноз визначає очікувані варіанти економічного розвитку, виходячи із гіпотези, що основні фактори і тенденції минулого періоду зберігаються на період прогнозу. Таку гіпотезу висунуто, виходячи з інерційності економічних явищ і процесів. Інерційність соціально-економічних явищ проявляється двояко: по-перше, як інерційність взаємозв'язків, тобто збереження залежності, кореляції прогнозованої перемінної від сукупності факторних ознак; по-друге, як інерційність у розвитку окремих сторін явищ — темпів, напрямів, коливання кількісних показників протягом значного періоду. Інерційність розвитку економіки пов'язана з факторами, що діють тривалий час. Це, наприклад, структура основних фондів, їх вік і ефективність, ступінь стійкості технологічних взаємозв'язків галузі виробництва тощо.

Допустимий період попередження. Статистичний прогноз передбачає не лише вірне якісне передбачення, а й достатньо точний кількісний вимір імовірних можливостей, очікуваних значень ознак. Помилка статистичного прогнозу буде тим менша, чим довша база і чим менше строк прогнозу. Універсального алгоритм визначення допустимого строку попередження не існує. Використовують емпіричне правило: у більшості випадків строк попередження не повинен перевищувати третьої частини довжини бази прогнозу. Наприклад, для

прогнозу на чотири роки бажано мати ряд динаміки для прогнозу не менше як за дванадцять років.

Метод екстраполяції ґрунтується на припущенні про незмінність факторів, що визначають розвиток об'єкта, який вивчається, і полягає в розповсюдженні закономірностей розвитку об'єкта в минулому на його майбутнє.

Загальний вигляд екстраполяції:

$$Y_{t+1} = f(y_t, l, a_j), \quad (3.2)$$

де Y_{t+1} – прогнозоване значення ряду динаміки;

l – період попередження;

y_t – рівень ряду, прийнятий за базу екстраполяції;

a_j – параметр рівняння тренду

Тренд – це зміна, що визначає загальний напрямок розвитку, основну тенденцію часових рядів.

Прийоми екстраполяції. Залежно від особливостей зміни рівнів у ряду динаміки, прийоми екстраполяції можуть бути простими і складними:

1. *Прості* методи екстраполяції – це методи прогнозування, що засновані на припущенні щодо постійності в майбутньому абсолютних значень рівнів, середнього рівня ряду, середнього абсолютного приросту, середнього темпу росту.

2. *Складні* методи екстраполяції ґрунтуються на виявленні основної тенденції, тобто застосуванні статистичних формул, що описують тренд (тенденцію). Цю групу методів можна поділити на два основних типи: на *адаптивні* та *аналітичні* (криві зростання).

2.1. *Адаптивні* методи прогнозування базуються на тому, що процес реалізації їх полягає у вирахуванні послідовних в часі значень прогнозованого показника з урахуванням ступеню впливу попередніх рівнів. До них належать методи власних і експоненціальних середніх, метод гармонійних ваг, метод авторегресивних перетворень.

2.2. *Аналітичні* методи (кривих зростання) прогнозування мають в своїй основі принцип одержання за допомогою методу найменших квадратів оцінки детермінованої компоненти, що характеризує основну тенденцію.

Найбільш поширеними є такі різновиди екстраполяції:

- екстраполяція на основі середньої;
- екстраполяція за ковзною і експонентою середньою;
- аналіз часових рядів;
- екстраполяція на основі середнього темпу;
- метод експоненціального згладжування.

Метод автокореляційних функцій. Поділивши часовий ряд $y = y_t + E_t$ на дві складові: y_t (певна не випадкова функція, що відбиває тенденцію розвитку, тобто тренд) і E_t (випадкова функція), можна застосувати математико-статистичний метод прогнозування, що ґрунтується на використанні автокореляційних функцій.

Сутність методу. Автокореляція — вираження взаємного зв'язку між сусідніми членами часового ряду. Вихідною точкою використання цього методу є незмінність тенденції часового ряду, що розглядається. Враховуючи те, що часові ряди економічних процесів, як правило, змінюються, тобто відбивають нестационарну тенденцію (тренд), необхідно зробити деякі перетворення, щоб перейти до стаціонарного ряду. Для цього можна використати поширений і досить простий спосіб: утворення різниць відповідного порядку. Порядок прирощування різниць визначається окремо в кожному конкретному випадку.

Метод регресивних і кореляційних моделей. Прогнозування з використанням кореляційних методів полягає в надходженні математичних формул, що показують статистичний зв'язок одного показника з іншим (парна кореляція) або з групою інших (множинна кореляція). Цей метод ґрунтується на статистичному моделюванні. Методи статистичного прогнозування можуть бути розбиті на дві великі групи: прогнозування на основі одиничних рівнянь регресії, що описують взаємозв'язки ознак — факторів і результативних ознак, та прогнозування на основі системи рівнянь взаємозв'язаних рядів динаміки.

Послідовність прогнозування за кореляційним методом:

1) *логічний аналіз статистичних даних.* Даних має бути багато, щоб надійність кореляційних формул, використаних при розрахунках, була достатня, і вони мають бути однорідні;

2) *логіко-математичний аналіз* включає в себе побудову графіка, що показує зв'язок між перемінними, і підбір аналітичної формули, що відповідає цьому графіку. Форма взаємозв'язку прогнозованого явища з іншими явищами, об'єктами і процесами може бути подана у вигляді регресивного рівняння типу $y = f(x_1, x_2, \dots, x_n)$;

3) *розрахунок параметрів рівняння*;

4) *прогноз* при цьому одержуємо шляхом підставлення в нього значень ознак — факторів і оцінки очікуваного середнього значення результативної ознаки. Для встановлення області, в якій слід очікувати значення прогнозованого показника, будуються довільні інтервали.

Прогнозування на основі регресивних моделей може здійснюватися лише після оцінки значення коефіцієнтів регресії і перевірки моделі на адекватність.

Прогнозування на основі функцій з гнучкою структурою. Прогнозування у кількісному відношенні зв'язане з вираженням якостей процесу, що вивчається, у вигляді певної функції. Аналізуючи цю функціональну залежність, здійснюють прогнозування і планування.

Успіх прогнозування багато в чому залежить від того, наскільки використана функція (формула) адекватна процесу, що вивчається, наскільки ефективно во-

на відбиває якості процесу. В сучасній математиці відомо кілька функцій, що використовуються при вивченні процесів і управління ними: формула Тейлора, формула (ряд) Фур'є, формула Ейлера та ін.

Інші методи дослідницького прогнозування:

- метод історичної аналогії – базується на встановленні та використанні аналогії об'єкта прогнозування з однаковим за природою об'єктом, що випереджає перший в своєму розвитку;
- метод математичної аналогії – базується на встановленні аналогії математичних описувань процесів розвитку різних за природою об'єктів з наступним використанням більш вивченого математичного описування одного з них для розроблення прогнозів іншого;
- метод прогнозування за випереджаючою інформацією – базується на використанні властивості науково-технічної інформації випереджати реалізацію науково-технічних досягнень в суспільній практиці;
- патентний метод прогнозування – базується на оцінці (за прийнятою системою критеріїв) винаходів та відкриттів і дослідженні їх динаміки;
- публікаційний метод прогнозування (метод аналізу публікацій) – базується на оцінці публікацій про об'єкт прогнозування (за прийнятою системою критеріїв) та дослідженні динаміки їх опублікування;
- цитатно-індексний метод прогнозування – базується на оцінці (за прийнятою системою критеріїв) та аналізі динаміки цитування авторів публікацій про об'єкт прогнозування.

Методи нормативного прогнозування.

Під нормативним (цільовим) прогнозуванням розуміють пошук оптимального шляху (серед багатьох можливих) досягнення певної кінцевої мети в майбутньому, передбаченої завданням. Цей метод застосовується тоді, коли цілі розвитку об'єкта прогнозування з'ясовані і необхідно визначити сукупність розподілених в часі і взаємозв'язаних елементів (заходів, проблем, завдань ресурсів і т. д.), що забезпечують досягнення цих цілей найбільш ефективним шляхом. Тобто для певного відрізка часу в перспективі встановлюється фіксоване значення прогнозованого показника – норматив.

Завдання нормативного прогнозування – подати модель досягнення цілей на основі побудови ієрархічної структури.

Методи, що застосовуються в нормативному прогнозуванні:

1. Методи експертних оцінок.

Методи індивідуальних експертних оцінок.

1.1.1. Метод "інтерв'ю".

1.1.2. Аналітичний метод.

1.1.3. Метод написання сценарію.

1.2. Метод колективних експертних оцінок.

1.2.1. Метод "комісій".

1.2.2. "Метод Дельфи".

1.2.3. Метод "колективної генерації ідей".

1.2.4. Метод морфологічного аналізу.

2. Методи сітьового планування і управління.
3. Комплексні методи.

Метод експертних оцінок. Основні труднощі, з якими постійно стикаються у процесі розробки прогнозів – це невизначеність і складність прогнозованих явищ. Буває, що немає достатньої кількості статистичних даних, або вони відсутні, або статистичні дані для конкретного процесу не прийнятні, а вимагається дати оцінку складності і актуальності проблем, виявити найбільш важливі фактори і взаємозв'язки, вибрати найбільш придатні варіанти рішення. В усіх цих випадках доводиться звертатися до висновків компетентних спеціалістів, експертів, використовуючи при цьому специфічні прийоми формалізації і обробки одержаної інформації.

В основі більшості експертних методів лежить анкета (лист опитування, таблиця), за допомогою якої здійснюється збирання необхідної інформації. Методи опитування – особисті (очні) і заочні, відкриті і закриті тощо.

Вимоги до анкет. Експертна анкета має бути складена так, щоб можна було одержати:

- кількісно визначені відповіді на пропоновані експерту запитання;
- формалізовані відомості про характер джерел аргументації, а також про ступінь впливу кожного із джерел на відповідь експерта;
- кількісно визначену оцінку експертом рівня свого знайомства з предметом, запропонованим для аналізу і висновків.

Іноді ціль експертизи вимагає замаскування, і тоді перелік можливих альтернатив закритого запитання непрямо характеризує ознаку об'єкта. Такі анкети використовують у тому разі, коли не впевнені, що експерт, даючи інформацію, буде правдивий і вільний від стороннього впливу. Широко використовується аналіз компетентності за допомогою спеціальних анкет для виявлення ділових і професійних якостей кандидатів в експерти.

Методи експертних оцінок ґрунтуються на використанні експертної інформації. Відомо *два підходи* до використання експертів: *індивідуальні* та *групові* оцінки. Індивідуальні оцінки полягають у тому, що кожен експерт дає незалежну оцінку у вигляді інтерв'ю або аналітичних записок.

Метод "інтерв'ю" передбачає здійснення безпосереднього контакту експерта із спеціалістом за схемою "питання – відповідь", в ході якого прогнозист у відповідності до раніше розробленої програми ставить перед експертом питання відносно перспектив розвитку прогнозованого об'єкту.

При аналітичному методі здійснюється логічний аналіз певної прогнозованої ситуації, складаються доповідні записки. Тут передбачається самостійна робота експерта над аналізом тенденції, оцінкою стану та шляхів розвитку прогнозованого об'єкта.

Метод написання сценарію базується на визначенні логіки процесу або явища в часі при різних умовах. Основне призначення сценарію – визначення генеральної цілі розвитку об'єкта прогнозування, виявлення основних факторів фону та формулювання критеріїв для оцінки верхніх рівнів дерева цілей.

Групові оцінки ґрунтуються на колективній роботі експертів і одержанні сумарної оцінки від усієї групи експертів. При цьому застосовується ряд методів.

Зміст методу "комісій" наступний: створюється робоча група, уточнюються основні напрямки розвитку об'єкта, складається матриця (генеральна ціль, підціль, засоби їх досягнення), розробляються питання для експертів, проводиться їх опитування та статистичне оброблення матеріалів, узагальнюються думки експертів та здійснюється синтез прогнозу.

"Метод Дельфі" – один з найбільш розповсюджених методів експертних оцінок, для якого характерні такі особливості: анонімність експертів, повна відмова від особистих контактів та колективних обговорень, багатоетапна процедура опитування експертів шляхом їх анкетування, забезпечення експертів інформацією, у тому числі думками інших експертів при збереженні їх анонімності.

Метод "колективної генерації ідей" (метод "мозкового штурму") включає два основних елементи: виявлення ймовірності варіантів розвитку об'єкта прогнозування, а також їх оцінка. Спочатку активізується творчий потенціал спеціалістів, що проявляється в генерації певних ідей, далі йде процес деструювання (руйнування, критика) цих ідей та формулюється контрідія.

Метод морфологічного аналізу – упорядкований спосіб розгляду об'єкта та отримання систематизованої інформації по усіх важливих варіантах його розвитку. Він включає ряд прийомів, сутність яких зводиться до виявлення структури об'єкта прогнозування та оцінки можливих значень її елементів з наступним перебором та оцінкою варіантів поєднання цих значень.

Методи сітьового планування і управління є ефективним засобом розробки нормативних прогнозів, що охоплюють фактори часу, ресурси і технічні результати, які впливають на можливості досягнення певної цілі.

Комплексні методи. Комплексним методом прогнозування і довгострокового планування розвитку великих систем є метод ПАТТЕРН. Англійське слово Pattern означає "шаблон", "модель", "схема" і перекладається за першими літерами як "допомога плануванню за допомогою відносних показників технічної оцінки".

1. Передусім формується сценарій, в якому робиться спроба без кількісних оцінок проаналізувати національні цілі, напрями зусиль і завдання на перспективу. Сценарій і одержані в ньому методи використовуються для:
 - а) побудови дерева цілей;
 - б) встановлення коефіцієнтів відносної важливості.
2. Прогноз структурної перебудови економіки здійснюється із застосуванням методу екстраполяції головних структурних змін, а також інших методів на мікро рівні і макрорівні. Прогноз служить основою побудови двох груп характеристик:
 - а) етап методичного забезпечення, підготовка законодавчих актів, стан економічної політики, строки;
 - б) використання досвіду інших країн, можливість взаємозаміни експорт-

ної та імпоротної продукції.

Усі вхідні дані можуть бути введені в ЕОМ, що дає змогу одержати оцінку на конкретний момент стану прогнозування структурної перебудови економіки.

3.3. Методи планування.

Методи планування як складова частина методології планування являють собою сукупність способів та прийомів, за допомогою яких забезпечується розроблення та обґрунтування планових документів.

Методи передпланових досліджень – використовуються на прогнозно-аналітичній стадії планування і складаються з двох груп: загальні та конкретні.

Загальні методи включають в себе системний та економічний аналіз. *Системний аналіз* включає виділення організаційно-економічної системи та визначення її меж, входів і виходів з'ясування цілей розвитку і функціонування, структуризацію, формування альтернативних варіантів розвитку. *Економічний аналіз* передбачає вивчення економічної кон'юнктури (ситуації) в минулому і сучасному періодах, а також досягнутого рівня, як вихідної бази для прогнозування та планування на майбутнє тощо. Цей метод дає змогу:

- вивчити і обґрунтувати найбільш ефективні варіанти спрямування тих або інших процесів в економіці;
- відстеження відхилень у процесі реалізації планів;
- оцінки ефективності дії економічних правових та адміністративних важелів;
- реальної дії фінансово-кредитної, грошової систем;
- динаміки макроекономічних показників – рівня економіки, зайнятості, інфляції, руху грошової маси;
- виявлення негативних процесів, у тому числі в соціальній сфері.

Для вивчення цих економічних явищ і процесів використовуються методичні і технічні прийоми: порівняння, групування, ланцюгові підставки, індекси, коефіцієнти, моделі, математичне програмування тощо.

Методи, що застосовуються в плануванні: балансовий, нормативний, метод оптимізації планових рішень, програмно-цільовий метод та ін.

Балансовий метод – застосовується для забезпечення погодження потреб і ресурсів, координації пропорцій розвитку економіки відповідно до вимог об'єктивних економічних законів. У практиці планування використовуються матеріальні, вартісні, трудові та міжгалузевий баланси.

Матеріальний баланс – це документ, який містить показники забезпечення оптимального співвідношення наявності і потреб народного господарства у засобах виробництва, що гарантують ефективний розвиток окремих галузей промисловості і народного господарства, капітального будівництва, виконання окремих програм і т. д.

Матеріальні баланси розрізняються так:

- за поділом суспільного продукту – баланси засобів виробництва і предметів споживання;
- за періодом виконання або дії – баланси довгострокові і короткострокові;
- за одиницями виміру – баланси натуральні, вартісні, натурально-вартісні;
- за базовою моделлю – одно продуктові, багато продуктові, міжгалузевий;
- за розрізом планування – галузеві і територіальні.

Однопродуктові баланси – основний вид матеріальних балансів, що використовуються для всіх стадій, рівнів, розрізів планування. Зведені матеріальні баланси – сукупність одно продуктових балансів, об'єднаних за певною ознакою (галузь, технологічне призначення, взаємозаміна ресурсів і продукції). Комплексні матеріальні баланси розробляються за групами взаємозамінюваних матеріально-технічних ресурсів однієї або кількох галузей.

До *вартісних балансів* належать:

- зведений баланс фінансових ресурсів;
- баланс доходів і витрат за галузями, підприємствами;
- баланс грошових доходів і витрат населення і т. ін.

Вартісні баланси відбивають створення і розподіл доходів держави, підприємств усіх форм власності та населення. Ці баланси є засобом визначення попиту населення та його платоспроможності.

Трудові баланси – зведений баланс, трудових ресурсів, баланс робочої сили за окремими галузями, баланси кваліфікованих кадрів, спеціалістів та ін. Баланси трудових ресурсів розробляються для країни, області, економічних і адміністративних районів.

Міжгалузевий баланс – це розгорнута схема балансів суспільного продукту. В ньому детально розшифровуються основні народногосподарські пропорції розвитку окремих галузей.

Нормативний метод. Цей метод ґрунтується на використанні нормативів, що виражають ступінь економічної ефективності виробництва та обігу, а також технічно обґрунтованих норм затрат праці, фінансових і матеріальних ресурсів. Система прогресивних техніко-економічних норм і нормативів складається з таких груп:

- нормативи ефективності суспільного виробництва (виробництво чистого валового внутрішнього продукту або продукції на одну гривню затрат, фондвіддача, зростання продуктивності праці);
- норми та нормативи затрат праці і заробітної плати (нормативи затрат праці на одиницю продукції, норми обслуговування робочих місць, межа співвідношення між зростанням продуктивності праці і зарплати);
- норми та нормативи витрат і запасів сировини, матеріалів, палива та електроенергії (на одиницю продукції, на одиницю площі);

- норми та нормативи використання виробничих потужностей і освоєння проектних потужностей (продуктивність обладнання, коефіцієнт використання виробничих потужностей, продовження освоєння проектних потужностей);
- норми та нормативи капітальних вкладень і капітального будівництва (нормативи питомої ваги капітальних вкладень, норм продовження будівництва);
- норми та нормативи потреб і запасів обладнання, його використання;
- фінансові норми та нормативи (норми амортизації, нормативи затрат на утримання і ремонт основних фондів, нормативи затрат на управління виробництвом);
- норми грошових витрат на виробництво (обслуговування, відрахування на цільові заходи);
- соціальні норми та нормативи (кількість робочих місць, реальні доходи населення, особисте споживання товарів і послуг);
- норми та нормативи охорони навколишнього середовища (витрати води, ступінь очищення води та повітря тощо).

Методи оптимізації планових рішень (математичні методи). Ці методи дають можливість знайти найбільш ефективні рішення, з багатьох варіантів вибрати найоптимальніші. Залежно від цілей побудови розрізняють *описові* (звітні баланси) і *конструктивні* (оптимізація виробничої програми, розташування виробництва) економіко-математичні моделі, що широко використовуються в прогнозуванні і плануванні. Вони засновані на лінійному програмуванні: створення прогнозних балансів, міжгалузевий баланс, галузеві моделі оптимального прогнозу, сітьові та інші моделі.

Програмно-цільовий метод. Цей метод ґрунтується на взаємоузгодженні програм з цілями, ресурсами. Програми є важливими економічними важелями для розв'язання важливих проблем суспільства, регіонів, міст. Ланкою, що зв'язує цілі та засоби їх досягнення, є цільові комплексні програми (ЦКП). Цільова комплексна програма – це документ, в якому відображаються ціль та комплекс виробничих, науково-дослідницьких, організаційно-господарських, соціальних та інших завдань і заходів, спрямованих на вирішення найбільш ефективним шляхом народногосподарських проблем та ув'язаних по ресурсах, виконавцях та термінах здійснення. ЦКП бувають таких видів: соціально-економічні, науково-технічні, виробничо-економічні, організаційно-господарські, територіальні, екологічні тощо.

3.4. Моделювання і прогноз.

Моделювання, модель. Моделювання – одна з основних категорій теорії пізнання, що представляє собою дослідження будь-яких явищ, процесів або систем об'єктів шляхом побудови і вивчення їх моделей.

Модель – це умовне зображення об'єкта, що відбиває його характеристики, які істотно важливі для цілі дослідження. Будь-яка модель має прогностичну функцію, без якої моделювання було б недоцільним як для практики, так і для теорії. В прогнозуванні модель замінює неіснуючий об'єкт, а тому призначення її полягає в тому, щоб побудувати можливе інформаційне зображення прогнозованого об'єкта і процесів, що відбуваються в ньому. Модель при прогнозуванні стає єдиним інструментом перевірки концепції майбутнього на допущення і визначення меж можливих траєкторій розвитку. Модель зв'язує інформаційне зображення сучасного з теоретичним відображенням майбутнього.

Ефективним засобом вивчення закономірностей розвитку економіки є економіко-математична модель. Вона представляє собою систему формалізованих співвідношень, що описують основні взаємозв'язки елементів, які створюють економічну систему.

Класифікація моделей. Певні види математичних моделей економічного прогнозування можуть бути класифіковані залежно від багатьох різних ознак:

- *за ознакою врахування фактора часу* моделі поділяються на *статичні* і *динамічні*:

а) статичні моделі описують не процес, а лише деякі співвідношення між параметрами досліджуваної системи, що зафіксовані на будь-який визначений час або відрізок часу. Однак це має досить обмежену прогностичну цінність. Звертання до цих моделей для передбачення обмежується часовими рамками, в яких застосовані в моделі співвідношення можна вважати незмінними. Статичні моделі використовуються в основному для короткотермінового прогнозування;

б) динамічні моделі враховують реальний параметр часу, а тому з'являється можливість показати процес функціонування і розвитку досліджуваного об'єкта. Прогностична цінність динамічних моделей залежить від того, наскільки повно досягнуто можливості реалізувати відображення механізму розвитку об'єкта прогнозування, тобто вона визначається рівнем адекватності моделі реальному процесу. Такий тип моделей є основним інструментом перевірки гіпотез і прогнозування розвитку економічної системи;

- *за способом математичного описування досліджуваних процесів* моделі можна поділити на два широкі класи – *аналітичні* і *алгоритмічні*:

а) аналітичні моделі передбачають подачу процесів функціонування економічної системи у вигляді алгебраїчних виразів, систем рівнянь і систем обмежень. Ці моделі придатні для дослідження, вони наочні, їх математична структура і результати моделювання легко сприймаються для аналізу та інтерпретації. Разом з тим, строга математична структура не може достатньо повно і вірогідно відбивати структурні та функціональні особливості складних багаторівневих економічних систем. Тому аналітичні моделі здебільшого застосовуються лише при високому рівні агрегації описування досліджуваного об'єкта як цілісності;

б) алгоритмічні моделі поєднують у своїй структурі традиційні математичні форми описування процесів з логічними і логікоєвристичними процедурами.

Такі моделі представляють собою алгоритмічно задані функції, складна структура яких не піддається прямому аналізу. Вигляд функцій залежить від значень параметрів, прийнятих для опису процесу, а тому здебільшого не вдається сказати щось конкретне щодо ознак алгоритмічно заданих функцій. Єдиний шлях їх дослідження – проведення спеціальних експериментів з моделями, що передбачають цілеспрямовані варіації вихідними показниками. Побудова алгоритмічної моделі передбачає послідовне об'єднання різнорідних процесів у єдиний взаємозв'язаний процес, щодо якого немає визначених думок. Об'єднання частин у ціле відбувається на основі теоретичної гіпотези про сутність зв'язків між ними. Модель тут виступає як об'єкт теоретичного кількісного та якісного дослідження. Алгоритмічні моделі, як правило, імітаційні і є основним класом моделей в прогнозуванні соціально-економічних процесів;

- *за формою відображення причинно-наслідкових відносин, реальності* математичні моделі поділяються на *детерміновані* (визначає, обмежує) і *стохастичні* (імовірнісний, випадковий):

а) до детермінованих належать моделі, в яких реальні процеси відбиваються у вигляді жорстких казуальних відносин. Вони оперують детермінованими параметрами і залежностями, тобто вхідним даним відповідає єдине значення вихідних результатів. Детерміновані прогнозні моделі є, як правило, квазірегулярними – моделі динаміки середніх, що оперують з деякими середньозваженими значеннями параметрів модельованого процесу;

б) стохастичні моделі поділяються на *вірогідні і статистичні*. Вірогідні моделі – це такі моделі, в яких для кожного набору вихідних даних визначається єдиний розподіл вірогідних випадкових подій в досліджуваному процесі. Статистичні моделі – це такі, в яких відбивається випадковий характер модельованого процесу шляхом організації спеціальної стохастичної процедури. Кожному набору вхідних даних така модель ставить у відповідність будь-який випадковий (імовірний) результат із багатьох можливих. Статистичні моделі, як правило, є алгоритмічні тому, що випадковий механізм вибору значень параметрів неможливо організувати за допомогою аналітичних залежностей;

- *за вибором методу відображення процесів управління в прогнозованому розвитку соціально-економічної системи* розрізняють моделі з програмним управлінням, оптимізаційним та імітаційним:

а) в моделях з програмним управлінням відсутній механізм синтезу керуючих параметрів, а ціле спрямовуюча діяльність системи задається у вигляді жорсткої схеми поведінки елементів на весь період моделювання. Цей підхід широко використовується на вищому рівні агрегування досліджуваних процесів, наприклад, у макромоделях економіки і включається в процедури імітаційного моделювання;

б) в оптимізаційних моделях управління синтезуються наперед сформульовані критерії якості функціонування модельованого процесу з урахуванням поточного стану і умов життєдіяльності досліджуваного об'єкта;

в) імітаційні моделі є основним інструментом прогнозування соціально-економічних процесів. Цей клас являє собою сукупність моделей системи управління і функціонування виконавчих елементів, де функції управління та координації цілеспрямованої діяльності елементів і підсистем виконують експерти. За такою програмою з урахуванням зовнішніх умов моделюється діяльність елементів системи на першому кроці. Результати аналізуються нижніми ланками управління, передаються у вищі ланки і експерти формують нову програму. Шляхом повторного моделювання рішення в тій або іншій ланці можуть уточнюватися, може досліджуватися вплив різних факторів і зовнішніх умов на характер діяльності окремих елементів, підсистем і економічної системи в цілому.

Етапи розроблення системи моделей прогнозування:

- перший етап – здійснюється розробка локальних методик прогнозування. Конструюються окремі моделі і підсистеми моделей прогнозування, що об'єднуються в єдину систему для цілей прогнозування згідно з конкретними вимогами;
- другий етап – уточнюються і погоджуються підсистеми моделей, перевіряється їх взаємодія, визначається послідовність використання окремих моделей, а також прийомів оцінки і методів перевірки одержуваних комплексних прогнозів. На цьому етапі розробляється програмне забезпечення для ЕОМ;
- третій етап – здійснюється практична реалізація і уточнення окремих локальних систем і методик комплексного прогнозування.

Основні джерела: [1]

Додаткові джерела: [2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9]

Запитання для самоперевірки

1. Регресія, види регресійного аналізу.
2. Основні характеристики регресії.
3. Методи дослідницького прогнозування.
4. Метод екстраполяції.
5. Метод автокореляційних функцій.
6. Метод регресивних і кореляційних моделей.
7. Метод прогнозування на основі функцій з гнучкою структурою.
8. Методи нормативного прогнозування.
9. Методи експертних оцінок.
10. Методи планування “великих систем”.
11. Балансовий метод планування.
12. Нормативний метод планування.

Тема 4. Державне регулювання економіки

- 4.1. Функції держави в ринковій економіці.
- 4.2. Економічні закони та їх використання в державному регулюванні.
- 4.3. Умови ефективного виконання регулюючої функції держави.
- 4.4. Методи державного регулювання і галузь їх застосування.
- 4.5. Економічна безпека країни та державне регулювання
- 4.6. Бізнес-план підприємства як зв'язок макроекономіки та мікроекономіки.

4.1. Функції держави в ринковій економіці.

Ознаки ринкової економічної системи. Ринкова економіка, що передбачає вільну конкуренцію, містить сукупність ознак системи, куди входить:

- велика кількість учасників;
- вільний доступ усіх учасників до ринку;
- наявність в учасників ринку комерційної інформації;
- абсолютна мобільність усіх видів ресурсів;
- вільне підприємництво, ціноутворення;
- оптимальний рівень інфляції, безробіття і монополізму.

Проблеми ринкової економічної системи, що регулюються механізмом ринку. Ринок діє – поєднує інтереси споживачів і виробників, змушує їх діяти, орієнтуючись один на одного. Відбувається це природним шляхом, без команд і наказів. Звільняючись від розподільчих відносин з юридичними і фізичними особами і переходячи до регулювання соціально-економічних процесів, держава докорінно змінює свої функції.

Механізм ринку стимулює освоєння науково-технічних досягнень, зниження затрат, підвищення якості, орієнтує потоки інвестицій і ресурсів, здійснює селекцію, "вибраковку" тих, хто не вміє або не може вести на належному рівні справу.

Проблеми ринкової економічної системи, що потребують державного регулювання. Є ряд проблем, які не розв'язуються за допомогою ринкових механізмів, через що виникає необхідність у державній інтервенції (втручанні, регулюванні). До таких проблем належать:

1. Постачання економіці необхідної кількості центральних грошей. Держава є монополістом і протистоїть великій кількості покупців, що створюють попит на гроші. Тому тут велика роль відводиться Національному (центральному) банку, а також контролю за його діяльністю.

2. Задоволення потреб населення у благах і послугах, які при цьому кожен повинен одержати в рівній кількості, а споживання колективних благ має бути рівноправним. У світовій економічній науці такі блага і послуги іменуються *чистими суспільними товарами*. До них належать:

- національна оборона;
- державне управління;
- охорона громадського порядку;
- єдина енергетична система;
- фундаментальна наука тощо.

Витрати на чисті суспільні товари передбачаються в центральному і місцевих бюджетах.

Чистих суспільних товарів не так багато, але приватних товарів, виробництво і продаж яких забезпечуються ринковою системою (хліб, одяг, автомобілі, цегла і т. ін.), дуже багато. Зауважимо, що є товари, які мають ознаки загальносуспільних і приватних товарів. Наприклад – вища освіта, котра може бути і державною, і приватною. Це може стосуватися і охорони здоров'я.

3. Частина економічних процесів, що залишилися за межами ринкової економіки. Мова йде про забруднення навколишнього середовища, соціальний захист та забезпечення окремих верств населення, перерозподіл фінансових ресурсів через бюджетний механізм Тут можливі директивні заходи:

- експертиза інвестиційних проектів на їх екологічну безпеку;
- припинення застосування технологій шкідливих для здоров'я людини;
- закриття шкідливих виробництв;
- консервація частини національних ресурсів і заборона їх комерційного освоєння тощо.

Це не суперечить принципам ринку, оскільки створює можливість зробити те, що йому не під силу, але в чому є потреба у людей.

Для виконання перелічених функцій необхідне збільшення державних витрат, а це означає зростання економічної ролі держави. Разом з тим, збільшення колективних витрат – це лише один бік справи. Поряд із зростанням прямої участі держави в національному виробництві розширюється й непряма участь у регулюванні економічного життя шляхом застосування економічних важелів.

Історія доводить, що економічні функції держави постійно змінюються. Кожна економічна система має бути гнучкою щодо змін. Це означає, що при застосуванні економічних, правових, адміністративних важелів слід виходити з конкретної ситуації.

Основоположними функціями держави (згідно К.Р. Макконнелла і С.Л. Брю, авторів підручника "Економікс") є наступні:

- забезпечення правової бази та суспільної атмосфери з метою сприяння ефективному функціонуванню ринкової системи;
- захист конкуренції;
- перерозподіл доходу та багатства;
- коригування розподілу ресурсів з метою змін структури національного продукту;
- стабілізація економіки (контроль за рівнем зайнятості та інфляції) та стимулювання економічного зростання.

Аналіз праць українських економістів вказує на те, що ці функції можуть бути розширені:

- розробка та затвердження правових основ економіки;
- визначення мети та пріоритетів макроекономічного розвитку;
- реалізація соціальних цінностей;
- регулювання економічної діяльності, спрямоване на вирівнювання сукупного попиту та пропозиції;
- захист конкуренції;
- перерозподіл доходів, спрямований на усунення явних відмінностей в рівні доходів;
- фінансування суспільних благ і послуг;
- регулювання зовнішньоекономічних відносин і валютного ринку;
- стабілізація економіки (забезпечення повної зайнятості і стабільного рівня цін).

Держава повинна виконувати лише ті функції, здійснення яких не може забезпечити ринок. Так, не можна ставити перед державою завдання кожного нагодувати, одягнути, дати йому квартиру; і таке інше, але, приміром, справедливий розподіл – це саме її постійна функція.

Виконуючи свої функції, держава має виходити з того, що економіка може розвиватися як самоналагоджувальна система і це об'єктивно визначає загальний характер настанов і рекомендацій урядових рішень. Водночас, як уже зазначалося, урядові установи для досягнення державних цілей і забезпечення пріоритетів мають у своєму розпорядженні великий набір економічних, правових та адміністративних важелів, їх використання дає змогу державі, гарантуючи незалежність окремого громадянина, скріплювати суспільство економічними і правовими відносинами, сприяти єдності дій, забезпечувати розвиток освіти, культури, збереження традицій, національних особливостей.

Функції держави зводяться до трьох видів діяльності.

Перший – прямий державний контроль. Оскільки економіка країни є змішаною системою, в ній елементи державного контролю переплітаються з елементами впливу ринку на організацію виробництва і споживання. Держава, приймаючи закони, створює сприятливі правила гри для учасників ринкових відносин: не обраховувати і не обважувати при торгівлі; не застосовувати дитячу працю; не випускати шкідливий дим з фабричних труб, не займатися наркобізнесом; не продавати продукцію за цінами, що вищі максимальних, і т. ін. Одночасно з прямим контролем держава застосовує економічні, правові і адміністративні підйоми.

Другий – суспільне споживання. Збільшення державних витрат свідчить, що нація споживає дедалі більшу частину національного продукту не індивідуально, а як суспільство в цілому. Все це здійснюється шляхом мобілізації ресурсів через податки, фінансово-бюджетну систему.

Третій – державне виробництво. Безпосереднє управління виробництвом у різних країнах має свою специфіку. В США пошта і поштово-посилкова слу-

жба тривалий час була у віданні держави, тоді як телеграф і залізничні перевезення належали приватному сектору. На відміну від Канади, Швеції, Англії, в США залізниці, вугільні шахти, сталеливарні заводи, лінії повітряного сполучення, радіо і телебачення ніколи не були державною власністю. Отже, виходячи з політики щодо державної власності, здійснюється безпосереднє управління виробництвом.

Узагальнюючи можна звести економічні функції держави до таких основних груп:

1. Розроблення, прийняття та організація виконання господарського законодавства (правова основа підприємництва, оподаткування, банківської системи та ін.)

2. Забезпечення умов нормальної роботи ринкового механізму (підтримка державних фінансів, демонополізація економіки, антиінфляційна політика та ін.).

3. Забезпечення вирішення економічних проблем, що залишаються поза механізмом ринку або ринок вирішує їх не досить ефективно (екологічні, соціально-економічні, НТП, структурні зрушення в економіці та ін.).

Державне регулювання економіки має здійснюватися лише в межах функціональних дій самої держави на базі взаємозв'язаної системи управління для об'єднання волі всіх громадян країни.

Ефективне функціонування економіки забезпечується наступним:

- об'єктивними законами самоналагоджувальної системи;
- державним регулюванням із застосуванням економічних, правових і адміністративних важелів;
- індивідуальними намірами, думками, настроями, довір'ям і моральними обов'язками кожної людини щодо економіки і держави в цілому.

Хоч якими ідеальними є ринкові відносини, вони не будуть створювати належних умов для всіх їх учасників, тому постійне втручання держави необхідне. Але надмірне втручання держави в економіку, як правило, стає причиною спаду її ефективності, про що свідчить вітчизняний і світовий досвід. Отже, втручання держави вкрай необхідне, але лише такою мірою, яка дає користь.

Здійснюючи регулювання економіки, важливо усвідомити, що більшість соціально-економічних процесів починає формуватися ще задовго до того, як з'являються їх перші відчутні наслідки. Цими процесами треба навчитися управляти, починаючи ще з того періоду, коли вони лише зароджуються. А для цього їх необхідно пізнавати, вивчати і спрямовувати в потрібне русло, щоб пристосувати все другорядне чи допоміжне до основного процесу, спираючись на науково обґрунтований прогноз його розвитку.

Методи державного регулювання залежать від системи управління, яка діє в той чи інший період. Становлення ринкової системи вимагає переходу від регламентації виробничо-господарської та фінансової діяльності юридичних і фізичних осіб до регулювання соціально-економічних процесів за допомогою

економічних і правових важелів. Управління процесами економічного розвитку, потребує опрацювання чутливого економічного механізму регулювання, здатного активно впливати на соціально-економічні процеси. Тут важливо усвідомити ту закономірність, що держава і сфера функціонування суспільства мають бути чітко розмежовані. Зв'язок між ними здійснюється тільки на економічній і правовій основі. Держава, як і інші суб'єкти суспільства, ресурси для виконання своїх функцій має не одержувати, а купувати.

4.2. Економічні закони та їх використання в державному регулюванні.

Без використання економічних законів неможливе вивчення і дотримання в практичній діяльності стійких причинно-наслідкових зв'язків, що діють в економіці. *Економічні закони* – це істотні зв'язки в економіці, що обов'язково відбуваються, постійно відтворюються в багатьох явищах і процесах розвитку суспільства.

Існують універсальні закони, які притаманні економічним процесам різних формацій.

Основний економічний закон, який вимагає найбільш повного задоволення матеріальних і духовних потреб всіх членів суспільства. Його конкретизація і дія реалізуються, виходячи з економічної політики держави на конкретний проміжок часу.

Закон пропорційності – це кількісне співвідношення пропорцій між частинами економіки в умовах об'єктивного стану ринкових відносин. Ці співвідношення встановлюються між:

- виробництвом і споживанням;
- I і II підрозділами суспільного виробництва;
- виробничою і невиробничою сферами;
- галузями народного господарства і секторами економіки;
- регіонами і районами;
- трудовими ресурсами і робочими місцями;
- кількістю населення і наявністю житла тощо.

Підтримання існуючих і створення більш ефективних пропорцій, які не під силу ринковим відносинам, здійснюються в процесі державного регулювання економіки за допомогою економічних, правових та адміністративних важелів.

Закон вартості проявляється виключно в процесі товарно-грошових відносин, тобто ринкової економіки. *Закон вартості* – це попит і пропозиції, як основний регулятор: ринкових відносин, вимірювання, розподілу і стимулювання суспільного виробництва. Закон вартості визначає умови:

- господарського розвитку;
- рівня цін і тарифів;
- фінансів і кредитів;
- процента на кредит;
- грошовий обіг;

- зовнішня і внутрішня торгівля;
- заробітна плата;
- використання науково-технічного прогресу тощо.

Закон нагромадження відбиває співвідношення нагромадження і споживання створеного національного продукту.

Закон економії часу відбиває співвідношення робочого часу, витраченого на різні види людської суспільне "корисної" діяльності. Цей закон передбачає, що чим менше витрачається часу на виробництво, тим більше його залишається на задоволення соціальних, культурних потреб і навпаки.

Закон грошового обігу визначає кількість грошей, необхідних у конкретний період для забезпечення товарного обороту. Необхідну кількість грошей можна визначити так:

$$D = \frac{P - K + П - ВП}{C_o}, \quad (4.1)$$

де D – кількість необхідних грошових одиниць для обігу;

P – сума цін товарів, що підлягають реалізації;

K – сума цін товарів, платежі за якими виходять за рамки даного періоду;

$П$ – сума цін товарів, строки платежів за якими наступили;

$ВП$ – сума взаємопогашуваних платежів;

C_o – швидкість обігу грошових одиниць.

У країні ще не закінчено формування підходів до використання економічних законів, які відбивають об'єктивні процеси ринкової економіки, не виявлено і обґрунтовано суперечності та єдність цих законів, не розроблено методів усунення суперечностей та розв'язання інших проблем, зв'язаних з дією об'єктивних економічних законів.

При економічному прогнозуванні і плануванні бажано не допускати, під впливом суб'єктивних факторів, переваг одних економічних законів над іншими – наприклад, закону вартості над законом пропорційності. Ці два закони мають спільне і протилежне, що стає основою їх практичного використання.

Спільність законів вартості і пропорційності полягає в тому, що вони здійснюють регулюючу роль розвитку економіки і суспільства. Протилежність полягає в тому, що закон вартості породжує анархію і конкуренцію, а закон пропорційності – узгодженість економічних і соціальних процесів. Породження законом вартості анархії при відсутності здорової конкуренції проявляється в умовах розвитку ринкових відносин і усунення від впливу на них держави. В цьому разі переважає природний розвиток економіки і суспільства. Узгодженість економічних і соціальних процесів на основі дії закону пропорційності, але при згортанні ринкових відносин, відбувається в умовах, коли всі виробничі і розподільні функції суспільства переходять до державного централізованого директивного планування. Тут проявляється переважно штучний розвиток еко-

номії. Таким чином, об'єктивно неможливо і вкрай шкідливо надавати перевагу одному, ігноруючи інший економічний закон.

Протилежна єдність цих двох економічних законів полягає у тому, що економічні плани на мікро - і макрорівнях, як носії елементів пропорційності, не можуть існувати поза ринковими відносинами, які також не можуть ефективно функціонувати без плану. Відтак закон вартості через ринкові відносини і закон пропорційності через економічні плани доповнюють один одного, створюючи одне ціле. Це – їх об'єктивна дія, а використання їх в розриві завдає економіці шкоду.

Отже, природний розвиток економіки вимагає створення на основі об'єктивних економічних законів планово-ринкового механізму, який поєднує регулювання і саморегулювання економічних процесів на усіх рівнях управління.

4.3. Умови ефективного виконання регулюючої функції держави.

Для того, щоб держава ефективно виконувала свою цільову функцію, необхідно практично розв'язати ряд проблем і дотримуватися важливих умов. Ефективне виконання функцій державного регулювання можливе за таких умов:

1. Забезпечення сприятливих умов для розвитку ринкової економіки та постійне вивчення економічної кон'юнктури. Для створення сприятливих умов розвитку ринкової економіки, зокрема, необхідно:

- здійснити приватизацію в усіх галузях народного господарства;
- розмежувати фінанси держави і підприємств;
- забезпечити ефективну роботу фінансово-кредитної і податкової систем;
- делегувати ширші права і більші обов'язки регіонам у здійсненні економічної політики;
- встановити контроль за платіжним балансом, курсом валют, бюджетним дефіцитом.

2. Визначення цілей, що їх необхідно досягти, і об'єктів регулювання на основі зваженої економічної політики. У цьому разі поряд з механізмом реалізації регулюючих функцій держави необхідно:

а) ставити конкретні завдання і визначати реальні цілі та пріоритети, що їх необхідно досягти і які відповідають сучасним потребам і можливостям економіки. Не можна ставити неконкретні і всеохоплюючі цілі: вихід з кризи взагалі, платіжної кризи зокрема, подолання перевиробництва або недовиробництва, розвиток ринкових відносин тощо. План і програми мають бути зосереджені передусім на подоланні таких негативних тенденцій, як низькі темпи оновлення основних виробничих фондів; відставання в розробці і впровадженні прогресивних ресурсозберігаючих технологій; зменшення забезпечення власними природними і сировинними ресурсами; припинення приросту населення у працездатному віці; деформовані пропорції у розвитку основних галузей народного

господарства – промисловості і сільського господарства; катастрофічна екологічна обстановка;

б) в період кризових явищ та перехідний період до ринкових відносин об'єктами регулювання можуть бути: природноекономічні райони; підприємства усіх форм власності, зокрема приватний та державний сектори; відтворювальна і галузева структура економіки, включаючи ресурси для її перебудови; пропорції між промисловістю і сільським господарством; соціальний захист населення; внутрішні і зовнішні ринкові відносини; фінансово-кредитна стабілізація; культура, наука і освіта. Щодо кожного з об'єктів пріоритетними можуть бути: зміцнення фінансово-кредитної і матеріальної бази територій; зміна форм власності і створення конкурентного середовища у сфері матеріального виробництва; структурна перебудова економіки в напрямі розвитку споживчого і експортного секторів; максимальне забезпечення сільського господарства засобами виробництва, а промисловості – сільськогосподарською сировиною; формування ринкової інфраструктури та створення умов для її функціонування; встановлення взаємовигідних торгівельних зв'язків з високо розвинутими країнами; зміцнення і стабілізація фінансових відносин, здійснення грошової реформи і введення національної валюти; створення необхідних умов для розвитку культури, науки, і освіти.

3. Зважене і розумне використання економічних, правових і адміністративних важелів.

При застосуванні економічних важелів необхідно враховувати, що економічні процеси піддаються зміні не миттєво, а потребують відповідного часу і ресурсів. Тут також не можна забувати і про такі фактори, що не піддаються обчисленню, але впливають на ефективність економічних важелів: наявність стабільної і зваженої економічної політики, рівень довіри народу до виконавчої і законодавчої влад, національне самовизначення тощо.

Основне завдання полягає в тому, щоб навчитися правильно застосовувати економічні, правові й адміністративні важелі, не завдавши шкоди, приміром, співвідношенню попиту і пропозиції, підприємництву, діловим секторам економіки аж до економіки в цілому. Від того, які важелі та методи їх використання будуть обрані для досягнення визначених у перспективі цілей, залежатиме їх сприйняття господарськими (інституціональними) одиницями, що зрештою визначатиме успіх у розв'язанні проблем. Незадовільний рівень застосування цих важелів призводить до негативних явищ в економіці: високий рівень безробіття, неконтрольована гіперінфляція, розлад грошової системи і державних фінансів, недовіра до національних грошей і втеча від них, низька ефективність виробництва та його спад, труднощі з оновленням виробничого апарату і відтворювальними процесами, переливання валюти за кордон.

4.4. Методи державного регулювання і галузь їх застосування.

Держава може застосовувати різні методи – економічні, правові, адміністративні, але вони не повинні завдавати шкоди ринковим відносинам, використання цих методів не повинно руйнувати ринковий механізм і впроваджувати

всеосяжне планування, всеохоплюючий контроль за цінами. Слід обов'язково враховувати те, що економіка є самоналагоджувальним механізмом, і вплив на неї має здійснюватися переважно економічними методами непрямым шляхом. Адміністративні методи можуть застосовуватись лише щодо таких факторів, як монополізм, захист навколишнього природного середовища, забезпечення нормального функціонування ринку, підтримка мінімально допустимих параметрів життя населення, захист національних інтересів у зовнішньоекономічній діяльності, реалізація цільових програм.

Економічними методами треба користуватися дуже обережно. Адже грошова або податкова політика може бути зведена до директивного планування. Невміле користування відповідними підйомами спричинить збільшення безробіття, неконтрольованої інфляції, руйнування грошової і фінансової системи, труднощів з оновленням структури виробництва, призупинення руху до нової якості зростання.

Тут необхідно враховувати, що практично всі економічні підйоми є недосконалі. Так, коли держава стимулює освоєння нових технологій, це водночас прямо впливає на зростання безробіття. Інший приклад: держава намагається обмежити кредитну і грошову емісію, знижує приріст грошової маси і стримує інфляцію, але паралельно це призводить до подорожчання кредитів, створює труднощі для фінансування інвестицій, що стримує економічний розвиток. Такі подвійні результати дій – позитивні й негативні – слід постійно мати на увазі.

Економічними процесами держава управляє в межах своїх функцій за допомогою економічних і правових важелів, а не директив. У своєму розпорядженні держава має цілий арсенал засобів – податки, ціни, кредити, тарифи, інвестиції, цінні папери, проценти, резерви, амортизаційні відрахування, бюджет, програми, пільги, державні замовлення, субсидії, мито тощо. Усі ці засоби можуть застосовуватися як в умовах адміністративно-командної, так і демократично-правової системи управління. Істотна різниця використання економічних важелів у різних системах управління полягає у методах їх застосування в економічному розвитку. Якщо у першому випадку ці важелі використовуються для обґрунтування директивних завдань юридичним і фізичним суб'єктам, то в другому випадку вони застосовуються як економічні і правові прямі і непрямі підйоми соціально-економічних процесів розвитку суспільства. Кожний важіль має застосовуватися у відповідних межах: адміністративні – щоб не формувати командно-розподільчі процеси; економічні – щоб не нашкодити вільному розвитку господарських одиниць; правові – щоб створювати правову основу для вільного підприємництва.

Адміністративні методи можуть застосовуватися в таких сферах, які не охоплюються ринком, але залежать від нього. Це використання національного багатства – корисних копалин, землі; боротьба з монополізмом в усіх його проявах, коли економічні методи не дають результатів; розв'язання проблем екології, бо завдана природі шкода ніякими економічними заходами не компенсується; допомога по безробіттю, виплати багатодітним, гарантований мінімальний заробіток; захист національних інтересів у зовнішньоекономічних зв'язках; за-

безпечення дотримання правил підприємництва і фінансово-кредитної діяльності; виконання регіональних та державних програм.

Економічні і правові методи регулювання використовуються в різних сферах управління з метою створення сприятливих умов розвитку господарських (інституціональних) одиниць усіх форм власності; забезпечення інфраструктури; підтримки підприємництва, стимулювання організації та ефективного функціонування ринкової ділової активності, створення умов мотивації виробництва і недопущення його спаду; зміцнення фінансово-кредитної системи; здійснення заходів щодо недопущення розвитку інфляційних процесів; створення механізму переходу одних форм власності в інші і навпаки; стимулювання науково-технічного прогресу, інвестицій і структурної перебудови; регулювання демографічних процесів, міграції робочої сили; визначення валютних курсів і переливання капіталів; реалізації платіжних балансів; здійснення перерозподільних функцій для забезпечення потреб оборони, охорони порядку, державного управління, розвитку фундаментальної науки, енергетики тощо. На всі ці сфери ринкові відносини можуть впливати негативно, завдаючи шкоди економіці і національним інтересам країни, що об'єктивно вимагає регулюючого втручання держави. В цілому необхідно забезпечити контроль держави за сукупними витратами, грошовою та кредитною емісією та запобігання негативним процесам ринкових відносин. Однак, тут знову слід застерегти, що надмірне втручання держави в економічні процеси може призвести до спаду виробництва, інфляції та інших негативних наслідків.

Регулювання за допомогою економічних важелів – це спосіб досягнення економічних і соціальних цілей шляхом науково обгрунтованого впливу на формування напрямів розвитку економіки. Цілі економічного розвитку визначаються для країни в цілому, окремих її регіонів, господарських (інституціональних) одиниць, груп населення, виходячи з нагальної необхідності задоволення потреб, наявних для цього ресурсів та об'єктивного існування ієрархії пріоритетів. Цілі мають бути конкретними, кількісно визначеними. До них не входять постійні функції держави. Пріоритети – це найважливіші соціально-економічні процеси, на стимулювання яких направляється у певний період переважна частина ресурсів за допомогою відповідних регуляторів і методів управління.

Багато методів регулювання процесів ринкової економіки запозичується із зарубіжного досвіду. Однак специфіка соціально-економічних процесів, політична ситуація, особливості традицій не завжди сприяють ефективному використанню надбань розвинутих країн. Для кожної країни доцільніше, поряд із запозиченням світового досвіду, розробляти свою систему і методи регулювання економіки.

4.5. Економічна безпека країни та державне регулювання

Економічна безпека країни є основною складовою національної безпеки. Вона відбиває причинного-наслідковий зв'язок між економічною могутністю країни, її військово-економічним потенціалом та національною безпекою, який передбачає свідоме підтримання державою певних пропорцій.

Основний критерій економічної безпеки – спроможність економіки країни зберігати або принаймні швидко поновлювати критичний рівень суспільного відтворення в умовах припинення зовнішніх поставок або кризових ситуацій внутрішнього характеру.

Об'єкти економічної безпеки:

- ресурси економічної діяльності;
- активи резидентів країни (матеріальні, нематеріальні та грошові);
- запаси, золотовалютні резерви, заощадження та фонди;
- стабільність грошово-кредитної системи та національної валюти;
- соціально-ринкова орієнтація та динамічний розвиток економіки;
- світові господарські зв'язки.

Показники економічної безпеки – це найбільш важливі параметри, які дають уявлення про стан економічної системи, її стійкість та мобільність, а саме:

- темпи зростання ВВП;
- рівень та якість життя населення;
- темпи інфляції;
- рівень безробіття;
- структура економіки;
- стан технічної бази та витрати на перспективні технологічні і технічні розробки;
- конкурентоспроможність;
- майнове розшарування населення;
- імпортна залежність та відкритість економіки;
- внутрішній та зовнішній бог держави.

Заходи щодо забезпечення економічної безпеки – це постійна цілеспрямована діяльність державних і суспільних інституцій, спрямована на запобігання негативним тенденціям і процесам у сфері економіки та (або) їх усунення. Така діяльність передбачає наступне:

- прогнозування загроз економічній безпеці;
- визначення порогових значень економічної безпеки;
- розроблення законодавчих актів, що сприяють захисту національних економічних інтересів;
- усунення деформацій в структурі національної економіки.

Складові економічної безпеки країни:

1. Безпека реального сектору економіки (енергетична, інвестиційна, технологічна, військово-економічна, продовольча безпека).
2. Фінансова безпека (грошово-кредитна, валютна, банківська, бюджетна, податкова та торгова безпека).

Важливим елементом механізму забезпечення економічної безпеки України є діяльність держави по виявленню внутрішніх і зовнішніх загроз та запобігання їх виникненню.

Основні напрями державного регулювання щодо економічної безпеки:

- виявлення випадків, коли фактичні або прогнозовані параметри економічного розвитку відхиляються від порогових значень економічної безпеки;
- розроблення комплексних державних заходів щодо виходу країни із зони небезпеки;
- реалізація заходів щодо запобігання виникненню загроз економічній безпеці (Рада Національної безпеки і оборони України має розглядати питання забезпечення державної економічної безпеки, а Уряд – координувати роботу органів виконавчої влади, у тому числі і при підготовці різних законодавчих і інших нормативних актів);
- експертиза рішень з фінансових і господарських питань з урахуванням економічної безпеки України.

4.6. Бізнес-план підприємства як зв'язок макроекономіки та мікроекономіки.

Прогноз і план на рівні держави і регіонів – це програми дій уряду, спрямована на ефективне ведення економіки.

Бізнес-план на рівні підприємства моделює програму діяльності інституціональних (господарських) одиниць у плановому періоді.

Приступаючи до розроблення бізнес-плану, який є початковою стадією входження окремої особи або колективу в бізнес, передусім треба визначити зміст плану. У ньому необхідно дати в тій чи іншій формі відповіді на такі основні питання: з якою метою розпочинається та або інша справа; чим відрізняється ваш товар або послуги від інших; хто буде вашими партнерами; як здійснюватиметься реалізація продукції; хто буде конкурувати з вами; потенціал ринку, на який ви працюватимете; яку частку ринку ви обслуговуватимете; як залучатимуться клієнти для придбання товарів і послуг; який потрібен персонал робітників, службовців; як будуть організовані підприємство, бухгалтерський облік та юридичне обслуговування; скільки і якої готівки буде потрібно і які джерела її покриття; якими буде прибутковість, фінансово-кредитне становище; де розташовуватиметься підприємство.

Етапи розроблення бізнес-плану. Розроблення бізнес-плану включає три етапи:

- перший: проведення маркетингового вивчення ринку, його об'єму, умов конкуренції, ступеня ризику, попиту і пропозиції на ту або іншу продукцію чи послуги тощо;
- другий: формування цілей і завдань виробничої та комерційної діяльності з урахуванням економічної кон'юнктури ринку;
- третій: розробка основних розділів бізнес-плану, конкретна оцінка ефективності кінцевих результатів, що фіксуються в плані.

Як бачимо, етапи формування бізнес-плану майже збігаються з етапами розроблення урядового економічного плану (економічна кон'юнктура, економічна політика, державне регулювання).

Основні дії по підготовці і реалізації бізнес-плану. Підготовка і реалізація бізнес-плану включає такі основні дії:

- формування цілей діяльності і визначення очікуваних результатів;
- дослідження кон'юнктури ринку, вивчення попиту і пропорцій;
- розроблення заходів для адаптації до вимог ринку;
- вивчення потенціалу і методів діяльності конкурентів;
- формування попиту і стимулювання збуту;
- організація роботи бухгалтерсько-облікових органів;
- контроль роботи службою маркетингу за критерієм "затрати-результати".

Структура бізнес-плану:

1. План маркетингу.
2. План виробничого потенціалу.
3. План виробництва.
4. Зведений фінансовий план.
5. План соціального розвитку.

Можлива ширша структура бізнес-плану, але основні його складові співзвучні з напрямками державного урядового плану. Це забезпечує єдині підходи до планування на усіх рівнях.

Основні джерела: [1]

Додаткові джерела: [6, 8, 9]

Запитання для самоперевірки

14. Проблеми ринкової економічної системи, що регулюються механізмом ринку.
15. Проблеми ринкової економічної системи, що потребують державного регулювання.
16. Економічні закони та їх використання в державному плануванні і регулюванні.
17. Методи державного регулювання і галузь їх застосування.
18. Функції держави з ринковою економікою.
19. Економічна безпека країни та її державне регулювання.
20. Етапи розроблення бізнес-плану. Провести аналогію з державним планом.

Тема 5. Теоретичні і практичні основи обчислення макроекономічних показників

5.1. Система національних рахунків (СНР) та основні економічні категорії в СНР.

5.2. Характеристика основних рахунків у СНР.

5.3. Кількісна оцінка стану економіки на макроекономічному рівні.

5.4. Методи розрахунку валового національного продукту (ВНП) і валового внутрішнього продукту (ВВП).

5.1. Система національних рахунків (СНР) та основні економічні категорії в СНР.

За радянських часів національне рахівництво в Україні ґрунтувалося на системі балансу народного господарства (БНГ). Він містив сукупність показників, яка характеризувала розширене відтворення, виробництво, розподіл та нагромадження суспільного продукту. БНГ виходив з версії матеріального виробництва як єдиного джерела національного доходу, це призводило до недооцінки кількісних обсягів національного продукту та стримувало розвиток сфери послуг.

Роботи з формування системи національного рахівництва велись починаючи з 30-х років з початку у Великій Британії, вони вилились в Систему національних рахунків (СНР). СНР у світі є загальноприйнятою. Її засновником вважають професора Кембриджського університету Р. Стоуна (учня Дж. Кейнса).

Після другої світової війни була створена міжнародна стандартизована система національного рахівництва Організацією Об'єднаних Націй (перший варіант – в 1953 р., який уточнювався і доповнювався в 1960, 1964, 1968 і 1993 рр.

Система національних рахунків – це сучасна інформаційна система показників і класифікацій, що використовуються для дослідження та аналізу розвитку ринкової економіки на макрорівні.

Перед економічною наукою України поставлене завдання розроблення власної методології створення системи Національних рахунків (СНР) для переходу на загальноприйняту в міжнародній практиці систему обліку і статистики.

Значення СНР :

1. Дає ключ до розуміння взаємозв'язку мікроекономіки (діяльність малих економічних одиниць – таких, як сімейні господарства, ділові фірми, урядові установи) і макроекономіки (інфляція, зайнятість, економічне зростання, що включає створення національного і внутрішнього продукту).

2. Створює основу для оцінки управлінських рішень, що приймаються, окремих законодавчих актів з точки зору їх впливу на великомасштабні економічні явища в їх взаємозв'язку. Це потребує кардинальних змін розуміння всього економічного обороту, економічних категорій, якими оперує система національних рахунків.

Сутність економічної діяльності в системі національних рахунків. Економічна діяльність в системі національних рахунків (СНР) – це сукупність операцій з продуктами, послугами, доходами та фінансовими відносинами, що здійснюються шляхом взаємодії між інституціональними одиницями або в рамках самих одиниць.

Поняття СНР. У СНР оперують поняттями:

- ринкові товари і послуги, які забезпечують одержання прибутку;
- неринкові, які надаються органами державного управління і некомерційними організаціями для задоволення індивідуальних потреб населення і колективних потреб суспільства;
- інституціональні (господарські) одиниці – це економічні одиниці або спільності, які можуть самостійно мати активи і відповідати за своїми зобов'язаннями. Вони мають право від свого імені приймати рішення, що стосуються економічної діяльності та проведення операцій з іншими інституціональними одиницями;
- операції – це економічні потоки, що відповідають діям інституціональних одиниць.

Види інституціональних одиниць. У СНР виділяється три види інституціональних одиниць:

- домашні господарства;
- юридичні та соціальні спільності у вигляді корпорацій і неприбуткових установ;
- центральні, окружні та місцеві урядові установи, а також фонди соціального страхування.

Усі інституціональні одиниці, що діють в країні та за її межами, поділяються на резидентні і нерезидентні:

1. До складу *резидентних* інституціональних одиниць України входять:

- фізичні особи (члени домашніх господарств), якщо вони мають постійне місце проживання на території України;
- юридичні особи та суб'єкти підприємницької діяльності без статусу юридичної особи з місцезнаходженням на території України;
- дипломатичні, консульські, торговельні та інші офіційні представництва України за кордоном.

2. Нерезидентні – це інституціональні одиниці зарубіжних країн, які не відповідають вище перерахованим ознакам.

Сектори резидентних інституціональних одиниць. В національних рахунках резидентні інституціональні одиниці групуються відповідно до своїх функцій за секторами:

- не фінансові корпорації;
- фінансові корпорації;
- сектор загального державного управління;
- домашні господарства;
- некомерційні організації, що обслуговують домашні господарства.

Сектор нефінансових корпорацій охоплює інституціональні одиниці, зайняті виробництвом ринкових товарів і послуг для одержання прибутку. До цього сектора також включено некомерційні організації, які засновані групами виробників і фінансуються за рахунок внесків їх членів (асоціації підприємців, торгові палати тощо).

Сектор фінансових корпорацій охоплює інституціональні одиниці, зайняті фінансовим посередництвом: фінансові, кредитні, страхові компанії.

Сектор загального державного управління охоплює інституціональні одиниці, що є відповідальними за прийняття політичних рішень, економічне і правове регулювання, а також надають неринкові послуги для особистого і колективного споживання та здійснюють перерозподіл національного продукту і багатства. До складу загально урядового сектора входять центральні, окружні та місцеві органи управління, фонди соціального страхування і неприбуткові установи, підконтрольні урядовим органам. До цього сектора включаються Державний пенсійний фонд, Державний фонд сприяння зайнятості населення, які утворюються з обов'язкових внесків.

Сектор домашніх господарств становлять фізичні особи, які здійснюють в економіці функцію споживання, а також некорпоративні підприємства, що виробляють на ринковій основі товари, надають не фінансові послуги та перебувають у власності членів домашніх господарств, яких неможливо відокремити від останніх ні з юридичної, ні з економічної точки зору. Йдеться про підсобні господарства населення, дрібні промислові виробництва, індивідуальне будівництво, капітальний ремонт житла, іншу індивідуальну трудову діяльність.

Сектор некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства, охоплює інституціональні одиниці, які створені окремими групами домашніх господарств за рахунок власних внесків для забезпечення їх політичних, релігійних і професійних інтересів, а також надання соціально-культурних послуг.

У перехідний період до ринкової економіки має місце створення некомерційних організацій як соціально-культурних підрозділів підприємств, що утримуються за рахунок основної діяльності (житлові, оздоровчі, медичні тощо).

Рахунки "решти країн світу", які узагальнюють всі операції зарубіжних економічних одиниць з резидентами України, формують так званий нерезидентний сектор економіки.

5.2. Характеристика основних рахунків у СНР.

Рахунки у СНР. Основною і найбільш розвинутою формою відображення у СНР економічних явищ є рахунки, що, як і система бухгалтерського обліку, будуються за принципом подвійного запису. В рахунках усі потоки реєструються двічі: перший раз – як надходження ресурсів або зміна пасивів, а другий – як використання наявних ресурсів, або зміна активів. Цей принцип дає можливість здійснювати перевірку правильності складання всіх рахунків СНР.

Балансуючі статті – це різниці між вартістю позитивних та від'ємних операцій, які показують величини доходу з певним цільовим призначенням, що можуть взяти участь у фінансуванні наступної групи витрат і відображаються в ресурсах наступного рахунку. Завдяки такій структурі національні рахунки набувають ланцюгового зв'язку між собою, а їх показники можуть бути агреговані чи дезагреговані. Балансуючими статтями у рахунках є найбільш значущі вимірювання економічних явищ. У них відбито головний зміст рахунку та інформація, що є основою для складання наступних рахунків системи. Назва "балансуючі статті" пояснюється тим, що вони представляють собою результуючі показники рахунків і визначаються за залишковим принципом.

"Валові" і "очищені" показники. Усі балансуючі статті визначаються як на "валовій", так і на "очищеній" основах. "Валовими" є показники, обчислені з урахуванням величини споживання основного капіталу (амортизація), а "очищеними" – показники, що не враховують величини споживання основного капіталу.

Основні рахунки СНР:

1. Рахунок товарів і послуг.
2. Рахунок виробництва.
3. Рахунок утворення доходу.
4. Рахунок привласнення первинних доходів (розподілу первинного доходу).
5. Рахунок розподілу вторинного доходу.
6. Рахунок перерозподілу доходів у натуральному вираженні.
7. Рахунок використання доходу:
 - а) рахунок наявного доходу;
 - б) рахунок скоригованого наявного доходу.
8. Рахунок нагромадження:
 - а) рахунок капіталу;
 - б) фінансовий рахунок;
 - в) рахунок інших змін в обсязі активів;
 - г) рахунок переоцінки.
9. Рахунок "решти країн світу" ("інший світ").

Розглянемо сутність основних рахунків СНР.

Рахунок товарів і послуг відображає ресурси (внутрішнє виробництво та імпорт) і використання товарів і послуг (проміжне та кінцеве споживання, капіталоутворення, експорт).

Рахунок виробництва. В ресурсах записується вартість вироблених товарів і наданих послуг. Елементами використання є проміжне споживання (товари і послуги, витрачені на виробництво) та додана вартість (сума первинних доходів, створених у результаті виробництва), як балансуюча стаття.

Рахунок утворення доходу. В ресурсах відображають валову додану вартість, у використанні – витрати, які відшкодовуються з неї: оплата праці найма-

них працівників та податки, що сплачуються державі у зв'язку з виробничою діяльністю, за вирахуванням субсидій, отриманих від держави. Балансуюча стаття визначає валовий прибуток; для домашніх господарств він має форму змішаного доходу (поєднує вартість робочої сили та прибуткового продукту).

Рахунок розподілу первинного доходу показує як розподіляються складові валової доданої вартості між чинниками праці, капіталу і державою, резидентами та нерезидентами. Оплата праці найманих працівників з'являється тут в сумі, яка одержана домашніми господарствами, податки на виробництво – як надходження до державного та місцевих бюджетів, державних цільових і позабюджетних фондів. В цьому рахунку відображають виплати і одержання доходів від власності. Балансуюча стаття – валове сальдо первинних доходів, що залишаються у кожному інституційному секторі після операцій, пов'язаних з виробництвом; на рівні всієї економіки – це валовий національний дохід.

Рахунок розподілу вторинного доходу охоплює перерозподіл доходу через грошові трансферти. В ресурсній частині наводять поточні податки на доходи та майно, внески на соціальне страхування, соціальні допомоги, а також інші трансферти, крім натуральних, одержані країною в цілому та інституційними секторами (ці види трансфертів вже є і в розділі використання ресурсів, але як сплачені). Балансуюча стаття – валовий наявний дохід, призначений для споживання.

Рахунок перерозподілу доходу в натуральному вираженні призначений для одержання альтернативної, скоригованої оцінки наявного доходу для державних установ і некомерційних організацій, що задовольняють потреби населення в товарах і послугах (освіти, охорони здоров'я, соціального забезпечення тощо), і для домашніх господарств, які одержують ці товари і послуги.

Рахунки використання доходу складаються в двох варіантах: щодо наявного та скоригованого наявного доходу, які відповідно утворюють їх ресурсну частину. Перший показує витрати на кінцеве споживання, другий – фактичне кінцеве споживання. Згідно з правилами СНР кінцеве споживання можуть мати тільки домашні господарства, сектор загального державного управління і некомерційні організації, що обслуговують домашні господарства.

Балансуючою статтею обох рахунків є заощадження як відправний елемент рахунків нагромадження.

Рахунок капіталу, що належить до групи рахунків нагромадження, слугує для відображення фінансування нагромадження основного капіталу і зміни запасів матеріальних оборотних коштів, включаючи перерозподіл капітальних активів між секторами економіки та "іншим світом" у вигляді капітальних трансфертів. Балансуюча стаття – "чисте кредитування або чисте запозичення".

Рахунки "Іншого світу" показують операції нерезидентів з резидентами-інституційними одиницями. Вони складаються з позицій зарубіжних країн і, в загальному підсумку, мають дати значення чистого кредитування або чистого запозичення (протилежне тому, яке визначено в рахунку капіталу національної економіки).

5.3. Кількісна оцінка стану економіки на макроекономічному рівні.

Макроекономіка вивчає крупномасштабні економічні явища: *економічне зростання, інфляцію, безробіття*, відповідно до цього і здійснюється кількісна оцінка стану економіки.

Економічне зростання. Вимірювання результатів економічного зростання на макроекономічному рівні здійснюється через валовий внутрішній продукт (ВВП) або валовий національний продукт (ВНП), чистий національний продукт (ЧНП) і чистий внутрішній продукт (ЧВП).

Загальне поняття ВВП охоплює, з одного боку, загальний обсяг витрат, а з іншого – загальний обсяг доходів в економіці, що характеризує дві сторони схеми економічного кругообороту.

У складі ВВП витрати діляться на чотири великі групи:

1. Споживання (*C*)
2. Інвестиції (*I*)
3. Державні закупки (*З*)
4. Чистий експорт (*ЧЕ*) Валовий внутрішній продукт (*W*):

$$W = C + I + Z + ЧЕ \quad (5.1)$$

Споживання – це сукупність товарів і послуг, придбаних домашніми господарствами (товари короткострокового та довгострокового споживання).

Інвестиції – це вартість товарів, придбаних для майбутнього використання (виробничі капіталовкладення, житлове будівництво, інвестиції загалом).

Державні закупки – це вартість товарів і послуг, придбаних урядом, органами і місцевими органами управління (військове спорядження, будівництво шляхів, оплата праці державних службовців).

Чистий експорт – це результати торгівлі з іншими країнами (результати експорту та імпорту).

У складі ВВП сукупність доходів, що одержуються всіма економічними агентами, поділяється на п'ять компонентів:

1. Оплата праці, що включає зарплату і премії.
2. Доходи власників, одержані некорпоративними підприємствами: дрібні ферми, невеликі магазини, товариства.
3. Рентний дохід: прибуток, одержуваний власниками нерухомості, включаючи умовно нараховану орендну плату.
4. Прибуток корпорацій, що залишається після платежів працівникам і кредиторам.
5. Чисті податки: податки за вирахуванням субсидій.

При розрахунках ВВП визначається дефлятор ВВП. Нерідко дефлятор ВВП ототожнюють з індексом споживчих цін. Однак між цими показниками є ряд відмінностей. Дефлятор ВВП – це показник відношення номінального обсягу ВВП до реального.

$$\text{Дефлятор ВВП} = \frac{\text{номінальний ВВП}}{\text{реальний ВВП}} \quad (5.2)$$

Різниця між дефлятором ВВП і індексом споживчих цін. Дефлятор характеризує рівень цін, показує зміни ціни одиниці продукції в звітному році відносно базового. Тобто характеризує ціни усіх вироблених товарів і послуг, а індекс споживчих цін – лише тих, що придбані споживачами. Крім того, при розрахунках індексу споживчих цін виходять з того, що ціни різних товарів мають постійні ваги, тоді як у дефляторі ВВП застосовуються перемінні ваги (набір товарів та послуг змінюється згідно із зміною складу ВВП у базовому і прогнозованому періодах). Введення поняття дефлятора ВВП дає змогу визначити номінальний ВВП, маючи реальну його величину:

$$\text{Номінальний ВВП} = \text{реальний ВВП} * \text{дефлятор ВВП} \quad (5.3)$$

Номінальний ВВП дає грошову оцінку виробленої продукції в поточних цінах. Реальний ВВП характеризує кількість виробленої продукції, тобто обсяг виробництва, виміряний в постійних цінах (базові ціни). Дефлятор ВВП показує зміни ціни одиниці продукції у звітному році відносно базового року.

Інфляція. Підвищення загального рівня цін одержало назву інфляції. Найбільш популярним і практичним показником рівня цін є індекс споживчих цін (ІСЦ). Оскільки люди споживають різноманітні товари і послуги, то визначення середніх цін здійснюється шляхом розрахунку ціни певного набору товарів і послуг, придбаних типовим споживачем (споживчий кошик). Індекс споживчих цін є відношенням вартості (ціни) споживчого кошика до її вартості (ціни) в базовому році:

$$\text{ІСЦ} = \frac{B_{\text{кош.теп.}}}{B_{\text{кош.попер.}}} \quad (5.4)$$

де *ІСЦ* – індекс споживчих цін;

$B_{\text{кош.теп.}}$ – вартість споживчого кошика в цінах теперішнього року;

$B_{\text{кош.попер.}}$ – вартість споживчого кошика в цінах попереднього року.

Дефлятор ВВП і індекс споживчих цін дають однакову інформацію про загальний рівень цін в економіці, хоч між ними і є істотні розбіжності, про що говорилося раніше. На практиці різниця між дефлятором ВВП і ІСЦ не є значною, тобто динаміка, що характеризується цими індексами, створює однакову картину темпів підвищення ціни.

Рівень безробіття. Оскільки основним ресурсом економіки є робоча сила, то підтримка зайнятості – найважливіша мета економічної політики. Рівень безробіття – це статистичний показник кількості тих, хто не має роботи, в загальній чисельності тих, хто бажає працювати (в процентах). Робоча сила – це загальна кількість зайнятих і безробітних, а рівень безробіття визначається як процент безробітних у загальній кількості робочої сили.

$$Pб = \frac{K_{безр.}}{K_{роб.сили}} * 100, \quad (5.5)$$

де $Pб$ – рівень безробіття, %;
 $K_{безр.}$ – кількість безробітних;
 $K_{роб.сили}$ – загальна кількість робочої сили.

Оскільки зайняті беруть участь у виробництві товарів і послуг, а безробітні – ні, то передбачається, що зростання рівня безробіття супроводжується зниженням реального обсягу ВВП. Ця залежність одержала назву закону Оукена.

Розглянуті три статистичних показники – ВВП, ІСЦ і рівень безробіття – дають змогу кількісно оцінити стан економіки на макроекономічному рівні.

а. Методи розрахунку валового національного продукту (ВНП) і валового внутрішнього продукту (ВВП).

Методи розрахунку валового національного продукту (ВНП):

1. Розподільний метод.
2. Метод кінцевого використання ВВП.

Послідовність проведення розрахунків національного продукту *розподільним методом* така:

Найменування статей доходів

1. <i>Факторні доходи:</i>
• компенсація за трудову діяльність; • платежі у вигляді заробітної плати у грошовій формі; • відрахування до фонду соціального страхування, пенсійного фонду та інших фондів
2. <i>Доходи від власності:</i>
• доходи, одержувані власниками землі, коштів, основних фондів та ін. ("чиста" рента землі, проценти, дивіденди тощо); • ліцензійні платежі за право використання нематеріальних активів
3. <i>Первинні доходи – всього (чистий національний дохід) (1+2)</i>
4. <i>"Чисті" податки на виробництво та імпорт (з вирахуванням субсидій)</i>
5. <i>Чистий внутрішній продукт ЧВП (3+4)</i>
6. <i>Споживання основного капіталу (амортизація основних фондів)</i>
7. <i>Валовий внутрішній продукт ВВП (5+6)</i>
8. <i>Сальдо факторних доходів та доходів від власності, одержаних від інших країн і переданих іншим країнам</i>
9. <i>Валовий національний продукт ВНП (7+8)</i>

Метод кінцевого використання ВВП. Методом кінцевого використання ВВП визначається як сума витрат резидентів країни, домашніх господарств і урядових установ на кінцеве споживання товарів і послуг, а також інвестиційних витрат підприємницького сектора і сальдо експортно-імпортних операцій:

$$V = C + I + G + NX , \quad (5.6)$$

де V – вартість виробленого кінцевого продукту;

C – витрати домашніх господарств на особисте споживання;

I – витрати підприємницького сектора на інвестиції;

G – державні закупки товарів і послуг;

NX – "чистий" експорт (різниця між експортом та імпортом) товарів і послуг.

Обчислення національного продукту методом кінцевого використання

Найменування статей витрат на кінцеве споживання

1. Витрати домашніх господарств на кінцеве споживання товарів і послуг
(споживчі витрати)

2. Витрати підприємницького сектора на інвестиції:

Витрати на капітальні вкладення;

Збільшення виробничих запасів

3. Витрати державних установ на кінцеве споживання

4. Витрати приватних некомерційних організацій, які обслуговують домашні господарства, на кінцеве споживання

5. Сальдо експорту та імпорту товарів і послуг

6. Валовий внутрішній продукт (1+2+3+4+5)

7. Сальдо доходів від економічної діяльності, одержаних від інших країн

1. Валовий національний продукт (6+7)

Методи розрахунку ВВП:

1. Розподільний метод.

2. Метод суми доданих вартостей (виробничий метод).

У практичній діяльності, застосовуючи різні методи, можна одержати єдиний показник валового внутрішнього продукту, виходячи з фактичної інформаційної бази.

Розрахунок ВВП розподільним методом

1. Прибуток
2. Заробітна плата працівників
3. Заробітна плата колгоспників
4. Всього заробітна плата (2 + 3)
5. Відрахування у фонди соціального страхування
6. Доходи від особистого підсобного господарства та інші доходи
7. Амортизація
8. Чисті податки
в тому числі:
• акцизи;
• ПДВ;
• інші податки;
• субсидії (віднімаються)
Валовий внутрішній продукт (1 + 4 + 5 + 6 + 7 + 9)

Розрахунок ВВП методом суми доданих вартостей (виробничий метод)

	Валовий выпуск	Проміжне споживання	Валова додана вартість
	<i>A</i>	<i>B</i>	<i>B</i> (<i>B=A-B</i>)
<i>I. Сфера матеріального виробництва</i>			
Промисловість			
Будівництво			
Сільське господарство			
Лісове господарство			
Вантажний транспорт			
Інші галузі			
Разом			
<i>II. Сфера нематеріального виробництва</i>			
Житлово-комунальне господарство			
Побутове обслуговування			
Транспорт пасажирський			
Інші галузі			
Разом			
Всього (<i>I + II</i>)			
<i>III. Послуги фінансових посередників (віднімаються)</i>			
<i>IV. Чисті податки</i>			
<i>Валовий внутрішній продукт (I + II – III + IV)</i>			

Основні джерела: [1]

Додаткові джерела: [6]

Запитання для самоперевірки

- 1.СНР. Економічна діяльність в СНР.
2. Основні поняття СНР.
3. Види інституціональних одиниць, що виділяються в СНР.
4. Сектори резидентних інституціональних одиниць в СНР.
5. Рахунки в СНР, балансуючі статті, “валові” та “очищені” показники.
6. Основні рахунки в СНР.
7. Кількісна оцінка стану економіки на макроекономічному рівні.
8. Методи розрахунку ВВП.
9. Методи розрахунку ВВП.

ЗАКЛЮЧНА ЧАСТИНА

Підсумком вивчення дисципліни є засвоєння теоретичних знань і набуття практичних навичок володіння методикою розрахунків окремих економічних показників, розробки державного індикативного плану, соціально-економічних програм, а також методиками і правилами застосування економічних важелів.

Перспективами розвитку даної галузі знань може бути вивчення поточних змін в законодавстві України, нормативних документах уряду, які стосуються питань, що зазначені в конспекті.

ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ

Маловідомих скорочень конспект лекцій не містить. По кожній темі основної частини умовні позначення, символи, одиниці мають пояснення одразу після їх застосування.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Основні

1. *Пащука М.Т., Калина А.В.* Прогнозування та макроекономічне планування: навч. Посібник – К .: МАУП, 1998. –192 с.

Додаткові

2. *Глівенко С.В., Соколов М.О., Теліженко О.М.* Економічне прогнозування: Навчальний посібник. – 2-ге вид., перероб. та доп. – Суми: Видавництво "Університетська книга", 2001. – 207с.
3. *Денискин В.В.* Основы экономического прогнозирования в пищевой промышленности. – М.: Пищевая промышленность, 1993. – 238 с.
4. *Емельянов А.С.* Эконометрия и прогнозирование.- М.: Экономика, 1985. – 208 с.
5. *Матвієнко В.Я.* Прогностика. - К.: Українські пропілеї, 2000. – 484 с.1.
6. *Науменко В.Г, Панасюк Б.Я.* Впровадження методів прогнозування і планування в умовах ринкової економіки - К.: Глобус, 1995. – 198 с.
7. *Основы экономического и социального прогнозирования. Учебн.для вузов /Д.М.Крук, В.С.Лукин, В.Н.Мосин и др., Под.ред. В. Н. Мосина, Д.М. Крука.* – М.: Высш.шк., 1985. – 200 с.
8. *Прогнозирование и планирование в условиях рынка: Уч. пособие / Е.А. Черныш, Н.Н. Молчанова, А.А. Новикова, Т.А. Солтанова* - М.: ПРИОР, 1999. – 176 с.
9. *Прогнозирование и планирование в экономике: Уч. пособие / В.И. Борисевич, Г.А. Кандаурова Н.Н. Кандауров и др.* - М.: ИП "Экоперспектива" , 2000. – 432 с.

ГЛОСАРІЙ

Тлумачення та визначення основних понять, необхідних для адекватного усвідомлення навчального матеріалу.

Прогноз – це науково обґрунтоване, ймовірне судження про можливі стани об'єкта в майбутньому, про альтернативні шляхи і терміни його здійснення. Процес розробки прогнозів називається прогнозуванням.

Прогнозування – специфічний вид пізнавальної діяльності, що припускає дослідження ще не існуючого об'єкта.

Прогнозування – процес формування прогнозу про розвиток об'єкта на основі вивчення тенденцій його розвитку.

Економічне прогнозування – наукова економічна дисципліна, що має своїм об'єктом процес конкретного розширеного відтворення, а предметом — пізнання можливих станів функціонуючих економічних об'єктів у майбутньому, дослідження закономірностей і способів розробки економічних прогнозів.

Економічне прогнозування – це процес розробки економічних прогнозів, заснований на наукових методах пізнання економічних явищ і використанні всієї сукупності методів, засобів і способів економічної прогностики.

Ретроспекція – етап прогнозування, на якому досліджується історія розвитку об'єкта прогнозування для одержання його систематизованого опису. На стадії ретроспекції відбувається збір, збереження й обробка інформації, визначення джерел, необхідних для прогнозування, оптимізація як складу джерел, так і методів виміру і подання ретроспективної інформації, уточнення й остаточне формування структури і складу характеристик об'єкта прогнозування.

Діагноз – етап прогнозування, на якому досліджується систематизований опис об'єкта прогнозування з метою виявлення тенденції його розвитку та вибору моделей і методів прогнозування. На стадії діагнозу виробляється аналіз об'єкта прогнозування, що лежить в основі прогнозної моделі. У загальному вигляді ці питання розглядаються перед даною стадією, у процесі перед прогнозної підготовки при первинному описі об'єкта і визначенні завдання прогнозування. У цьому випадку проводиться первинний опис об'єкта прогнозування, формування завдання на прогноз, підготовка стадії ретроспекції. На стадії діагнозу аналіз об'єкта прогнозування, як правило, завершується не тільки розробкою моделі прогнозування, але й вибором адекватного методу прогнозування.

Проспекція – етап прогнозування, на якому за даними діагнозу розробляються прогнози об'єкта прогнозування, виробляється оцінка вірогідності, чи точності обґрунтованості прогнозу (верифікація), а також реалізація мети прогнозу шляхом об'єднання конкретних прогнозів на основі принципів прогнозування (синтез). На стадії проспекції виявляється, яка інформація про об'єкт прогнозування відсутня, уточнюється раніше отримана, вносяться корективи в модель прогнозованого об'єкта відповідно щойно отриманій інформації.

Міжгалузевий баланс (МГБ) — це основна модель економіки, яка дає змогу показати різноманітні натуральні і вартісні зв'язки в економіці. Вона дозволяє визначити показники виробництва і розподілу продукції для кількох років планового періоду з урахуванням взаємозв'язків виробництв, капітальних вкладень, трудових ресурсів і обсягів продукції за галузями. Може формуватися два види МГБ: у вартісному і натуральному вираженні.

Прогнозуюча система – сукупність методів, прийомів і процедур, що дозволяють одержувати прогнози при заданій цільовій функції розвитку об'єкта прогнозування, при заданому обсязі прогнозної інформації.

Прогнозний фон – це сукупність об'єктів і зв'язків між ними, що визначає умови існування і функціонування об'єкта дослідження.

Фактографічні методи прогнозування – базуються на фактичній інформації про об'єкт прогнозування і його минулий розвиток. В *експертних* методах використовується інформація, яку надають фахівці-експерти в процесі систематизованих процедур виявлення й узагальнення їх думок.

Експертні – методи прогнозування, засновані на думках експертів у даній галузі знань з наступною обробкою отриманих результатів з метою виявлення основних критеріїв і тенденцій, властивих об'єкту.

Комбіновані – методи прогнозування зі змішаною інформаційною основою. У свою чергу, класи експертних і фактографічних методів підрозділяються на підкласи за методами обробки інформації.

Прямі експертні оцінки будуються за принципом одержання і обробки незалежної узагальненої думки колективу експертів (чи одного з них) при відсутності впливу на кожного експерта думок іншого експерта і всього колективу.

Експертні оцінки зі зворотним зв'язком – у тому чи іншому вигляді реалізують принцип зворотного зв'язку на основі впливу на оцінку експертної групи (одного експерта) думок, що отримані раніше від цієї групи.

Методи аналогій – спрямовані на виявлення подібності в закономірностях розвитку різних процесів. До них відносяться методи математичних і історичних аналогій.

Методи математичних аналогій – як аналог для об'єкта прогнозування використовують об'єкти іншої фізичної природи, інших галузей науки, що мають математичний опис процесу розвитку, який збігається з об'єктом прогнозування.

Методи історичних аналогій – як аналог використовують процеси однакової природи, що передують у часі розвитку об'єкта прогнозування.

Випереджальні методи прогнозування – засновані на певних принципах спеціальної обробки науково-технічної інформації, що враховують її властивість випереджати прогрес науки і техніки. До них відносяться методи дослідження динаміки науково-технічної інформації, які використовують побудову динамічних рядів на базі різних видів такої інформації, аналізу і прогнозування на цій основі розвитку відповідного об'єкта (наприклад, огибаючий метод).

Тренд – залежність, що характеризує загальну тенденцію зміни динамічного ряду в часі.

Зміст

Стор.

<i>АНОТАЦІЯ</i>	3
<i>ВСТУП</i>	4
<i>ОСНОВНА ЧАСТИНА</i>	5
Тема 1. Сутність, значення і завдання прогнозування та планування в умовах ринкової економіки	5
Тема 2. Основи методології економічного прогнозування і планування	20
Тема 3. Методи прогнозування і планування	33
Тема 4. Державне регулювання економіки	48
Тема 5. Теоретичні і практичні основи обчислення макроекономічних показників	61
<i>ЗАКЛЮЧНА ЧАСТИНА</i>	72
<i>ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ</i>	73
<i>ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ</i>	74
ГЛОСАРІЙ	75